

UN PROTOCOL SAU UN PROCES VERBAL DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Blaga MIHOC*

A 18. CENTURY MEMOIR OR PROTOCOL

Abstract

The writer presents in this work a *Protocol* or a written record lay down by the representatives of the Greco-Catholics from the north- west part of Romania on the occasion of some meetings concerning different events that took place in the first half of the 18.century.

In this work he publishes a series of diplomas and acts emitted by the Austrian kings, acts that deal with the rights of Romanian people who passed to Greco-catholic religion. We can also find here an interesting poem about the Gipsy people .The poem was inspired by the orders given by Maria-Teresa concerning the interdiction of Gypsy people migration in order to turn them into peasants.

Key words: Memoir, Protocol, Greco-Catholics, Romania, 18.century

Destrucția culturală practică de regimurile comuniste se situează pe primele locuri în topul acțiunilor de acest gen, cunoscute de societate în decursul frământatei sale istorii. Și aceasta nu pentru că fenomene identice n-ar mai fi avut loc, ci datorită timpului îndelungat și a ariei în care ea și-a făcut simțite efectele. În acest context, și în ce privește România, putem vorbi de un rigorism al „purificării” vechiului sistem de valori, căruia i-au căzut pradă, între altele, o mulțime de cărți și documente istorice, dintre cele aflate mai ales în „provincie”, adică în sate și orașe mai mici, distruse sau risipite cu o stăruință vrednică de o cauză mai bună¹. Cele mai multe pierderi au suferit instituțiile și persoanele *dezavuate* de comuniști, între acestea numărându-se și biserica greco-catolică, desființată, precum se știe, în toamna lui 1948². Bunurile sale imobile au intrat, atunci, în posesia statului, sau au fost date bisericii ortodoxe „surori”, iar celelalte, dintre care multe cu valoare de patrimoniu, obiecte de cult, cărți sau manuscrise, trecute în colecțiile unor biblioteci din marile orașe ale țării, ori pur și simplu distruse sau risipite. Trebuie precizat că, prin „risipire” unele dintre acestea au ajuns în mâna unor particulari, și astfel s-au salvat, în timp ce altele, socotite a fi dăunătoare formării „omului de tip nou”, conceput în proiectele paranoice ale regimului

¹ Nu există zonă a țării în care distrugerile de acestea să nu fi avut loc. La Băsești, în județul Maramureș, conacul cunoscutului memorandist George Pop a fost devastat, cărțile și documentele din bibliotecă mutate la Odoreu, unde în anii 50 au fost arse, respectiv întrebuințate la confecționatul cărămizilor. La fel s-a întâmplat și la Oradea sau Beiuș, în județul Bihor, unde bibliotecile diferitelor instituții au fost fie distruse, fie mutate în alte locuri.

² Vezi Codruța Știrban, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite (1945-1948)*, Editura Muzeul Sătmărean, Satu-Mare, 2000, 565 p. passim; Cristian Vasile, *Istoria Bisericii greco-catolice sub regimul comunist 1945-1989. Documente și mărturii*, Editura Polirom, București, 2003, 209 p. passim

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea

comunist, au fost distruse – arse sau „topite”³ Puține au putut fi salvate, ajungând, cum am spus, în mâna unor indivizi iubitori de cultură, sau chiar în proprietatea unor „neștiutori”. De la un individ din această ultimă categorie, în proprietatea părintelui preot greco-catolic dr. Horia Ovidiu Pop din Oradea a ajuns, pe lângă altele, un *Protocol* al Episcopiei greco-catolice de Oradea din secolul al XVIII-lea, cuprinzând transcrierea a numeroase acte oficiale, în special diplome („săvârșiri” cum se numesc în *Protocol*) episcopești și împărătești, dar și procese verbale ale unor „vizitații” canonice sau circulare episcopești, care au stat în decursul timpului la baza unor lucrări istorice privind unirea românilor din Bihor cu biserica Romei, sau a unor monografii despre diferite personalități ale instituției ecclesiale greco-catolice⁴.

Majoritatea dintre aceste acte sunt reproduse în *Protocol* în limbile latină și română (cu litere chirilice) și foarte puține în maghiară și germană. Filele acestuia (38/ 24,5 cm), cusute în fascicole și fără coperte, îngălbenite de vreme, sunt pe alocuri greu lizibile. Din „noianul” lor, respectiv dintre cele 339 de file, am descifrat câteva diplome ce conțin înlesnirile făcute candidaților convertiți la *uniție*, similare cu cele cuprinse în *Privilegiile ilirice*, acestea din urmă vizându-i, însă, nu pe uniți, ci pe ortodocși, socotiți a fi, *talequale, iliri, sau rasciani* (sârbi) adică de lege grecească⁵. Cele mai vechi dintre acestea sunt transcrise în primele pagini ale documentului. Ele vor fi recopiate și în paginile următoare, în același mod, adică cu mici variații de limbaj ne semnificative. Pe unele le vom prezenta în întregime în anexe, procedând în cuprinsul lucrării și la comentarea lor.

Între diplomele episcopești cuprinse în *Protocol*, există una emisă la Viena de către cardinalul Leopold Kollonics (1631-1707), la 22 mai 1698, tradusă în românește și transcrisă în acest document de mai multe ori⁶. Cunoscută desigur în istoriografie, prezentarea ei, *in extenso*, în traduceri de atunci are o însemnătate aparte pentru cei care studiază evoluția limbii române în decursul celor aproape trei secole care au trecut de când a fost copiată în *Protocol*. De fapt, titlul diplomei, așa cum a fost tradus atunci, este cel de „Săvârșenia lui Cardinal Kollonics”. Limbajul ei are farmecul epocii, dat de rangurile personajului, transpuse în românește, cum ar fi cel de *șpan, vârhovnic, sol născut, secretăraș, canțalarăș, deșteptatului ...grijitoriu etc. , sau râmleană, săvârșenie, ovedenie, spășitoare etc.* Frazele sunt alcătuite după topica latinească, cu predicatul la urmă, așa cum le era la îndemână, să le transcrie, traducătorilor, dintre care mulți știau mai bine și mai temeinic limba latină decât pe cea a lor proprie. De fapt după ce se prezintă titlurile emitentului, adică ale lui Kollonics, în diplomă sunt anunțați toți cei interesați, că parohii ortodocși care au mărturisit adeziunea la unirea cu biserica Romei se vor bucura, împreună cu parohiile lor, de toate drepturile avute de preoții acesteia, spre satisfacția, între alții și a celui amintit. Uniții vor avea parte, apoi, de „purtarea de grijă” a episcopilor de Strigoniu, respectiv a lui Kollonics în acel moment, precum și a urmașilor săi pe viitor. Aceasta, desigur, dacă vor rămâne „stătători” în noua credință, „ținând tot ceea ce învață, mărturisește și crede biserica catolică” și mai ales cele „patru *stihuri*” sau puncte, respectiv primatul papal, folosirea deopotrivă a pâinii și a azimei la „cuminecătură”, existența purgatorului, ca loc unde sufletele morților rămân

³ În acțiunea de distrugere a unor valori culturale s-au remarcat numeroși „intelectuali” ai momentului, între care „celebrul” director al liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, Aurel Salvan, un terorist și persecutor al colegilor săi, prin „grija” căruia mulți au intrat în pușcărie, distrugătorul unei biblioteci de circa 30.000 de volume. Cel care scrie aceste rânduri a asistat, elev fiind în primele clase școlare, la această „activitate” vandalică, de pe urma căreia au pierit valori inestimabile.

⁴ Vezi Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1750)*, Tipografia Seminarului arhiepiscopalian greco-catolic Blaj, 1900; Idem, *Episcopii Petru Paul Aaron și Dionisiu Novacovici, Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Tipografia seminarului arhiepiscopalian, Blaj, 1902; Ștefan Tășiedan, *Din viața și activitatea primului episcop sufragane român din Oradea Mare, Meletie Kovács (1748-1775)* I în *Cultura creștină*, an IV, nr.10, 25 mai 1914, p.300-308; Blaga Mihoc, *Biserica și societate în nord-vestul României*, Editura Logos '94, Oradea, 2003, p.7-88.

⁵ Vezi Yovan Radonitsch, *Histoire des serbes de Hongrie*, Paris, 1919, în *Anexe*, p.203-225; Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri, cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorico-politice ulterioare*, Editura autorului, Diecezana, Librărie, Editură și Institut de Arte Grafice, Arad, 1940, p.52-60; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986, p.132-142.

⁶ *Protocolul Episcopiei greco-catolice de Oradea, în proprietatea preotului Horia Ovidiu Pop*, f.236

„o vreme”, poate mii și mii de ani, pentru purificare, purcederea duhului sfânt, ca a „treia față în troiță” sau treime, nu doar de la Tatăl, ci și de la Fiul. Uniții, sau cei „reveniți în sânul bisericii mume”, au a ști că însuși împăratul le garantează egalitatea în drepturi cu cei din „legea latinească”, precum și că tănuitorii, răstălmăcitorii și „neîmplinitorii” acestor privilegii sau înlesniri, vor fi aspru pedepsiți, pe cale „bisericească, mirenească și împărătească”. Cei îndrituiți a se bucura de aceste privilegii au, apoi, dreptul să ceară mai marilor lor, tuturor dregătorilor, - „boiari, sutași mari și judecători crăiești”, - preoților și episcopilor, punerea în practică a acestei diplome, iar aceștia din urmă sunt obligați să le satisfacă cererea. Dar iată întregul text al Diplomei, așa cum apare el în *Protocol*, transcris din chirilică cu litere latinești obișnuite:

„Săvârșenia lui Cardinal Kollonics

Noi, Leopold, din mila lui Dumnezeu C.R.B. a Mitropolitului, după a Sfântului Ieronim ale Iliricilor preot, cardinal de Kollonics, arhiepiscopul Strigonii, și a aceluiași loc și a varmeghii de pururea, șpan cel mare, vârhovnicul Țării Ungurești, sol născut, secretăraș mai marele și canțalarăș a cetii călugărești a Sfântului Ioan cel de la Ierusalim mai marele, și deșteptatului Mailberg grijitoriu, cezaro-crăieștii mării tainic sfătuitoriu. Tuturor întruacăror mână cartea aceasta să va încăpea și mai ales preoților românești a legeri grecești, cari să află prin Țara Ungurească, și a Ardealului și a părților ei împreunate, spășenia veșnică întru Domnul D-zeu în știre tuturor căroră să cuvine prin cartea aceasta, că Măritei pomeniri Cezaro-Crăiască Mărire Leopold cel dintăiu, împăratul pururi mărit, precum luna lui august în 12 zile, an 1661 așa și în 3 a lui aprilie al anului acestuia, cu premilostovire au săvârșit, că aceia din preoții legii grecești, după făcută mărturisirea spre ținare la catolici, cu cunoștința Papii, a fi el stăpân să vor zice, tocma cu acelea tocmele, și cu acele legi, și cu acele slobozenii a trăi să-i trebuiască, cu cari preoții râmleano-catoliceștii biserici, și la unirea cea spășitoare a vă întoace pre voi puteți. Aceea așisderea a fi datoria și păstoricească a noastră, cu care prin toată Țara Ungurească, precum și prin părțile ei împreunate ca vârhovnicul țării, și sol născut ne laudăm, și prin putere arhiepiscopicească a bisericii mitropolicești de la Strigoniu a noastră, și cu tocmeala, aleasă a Scaunului apostolicesc nouă dăruit, am socotit: ca îndurare a noastră vouă tuturor, câți la Unire cu biserica râmleano-catolicească v-ați întors și vă veți întoarce și întru toată purtare de grijă de la noi să vi-l închinăm, ce cu atâta mai vârtos vom face, cu cât mai fierbinte stătători veți fi întru mărturisirea pomenitei uniri și întru ținare celor ce Sfânta râmleano-catolicească biserică le învață, le mărturisește și le crede, în taină și la arătare le veți învăța, le mărturisi și le crede, mai ales acele patru stihuri, întru cari mai mult rătăciți fi fost să vă dea. Întăia adică pre Patriarhul Râmului a fi cap a toată lumea întăritelor biserici, a doua: Pâine azimă a fi materia îndestulată cinei cei de taină, sau Sfintei cuminecături, a treia: fără de ceriu, locul adică a cuvioșilor, și fără de iad, temniță adecă ale osândiților, a fi al treilea loc întru carele sufletele răpoșăților, cari încă nu și-au plinit canonul, să pățimesc și să țân, a patra, adică: Duhul sfânt a treia față în troiță (treime n.n.) de la Tatăl și de la fiul a purcede. Ce făcând, nu numai de la Dumnezeu dădătoriu de tot binele întraceastă viață, adică priința darurilor sale și blagoslovenie în ceale pământești, iar în cealaltă fericire veșnică puteți a nădăjdui: ce și cu mila Preaînălțatului Împărat, și cu plinirea Crăieștii puteri și fețele voastre și bisericile, și altele toate ce să țân după acest lucru, cu slobozenile asemenea vă veți împodobii, cu carele biserici fețe și lucruri bisericești celor din legea latinească după poruncă pravilii aieva trăiesc. Și cine nesfiindu-să va cuteza această săvârșenie a înălțimei sale a nu o băga în samă, sau împotriva pomenitei slobozenii aceștie a bisericii ale uniților a legeri grecești sau la arătare, sau în taină subt pricină care, sau și subt închipuirea puterii și după obicei, ce o au avut spre dânsi mai înainte ce nu s-au unit a să porni, tocma cu acelea pedepse de la judecători și bisericești și mirenești au de la Preaînălțatul cezar ce să vor urma de va fi de lipsă să va pedepsi, cu carele dintru credincioșii legeri latinești slobozenii bisericești împotrividu-să pă Pravilă și după obicei să pedepsesc. Și însăși, pentru paza slobozeniei aceștia a bisericii Domniilor Sale toți episcopii, diregătoria crăiască, boiari,

⁷ Ibidem

sutași mari și judecători crăiești în Divanul și a bisericii și a mirenilor ispravnici dreptății, de vă veți jelui înaintea lor pentru piedică vouă în numita slobozenie (a) voastră făcută și a lor ajutoriu a cere judecată și drăptate nu întralmintelea, ce precum credincioșilor sfintei maicii biserici vouă cari aceeași cu ei slobozenie aveți, a face vor fi datori. Ce de n-ar vrea să facă, și pentru aceea pre noi, și pre următorii noștri îi veți înștiința, ca într-atâta ivită răutate să se oprească, și cu iuțime spre leac ne vom învremea ca să fie a nevoi. Datu-s-au în Curte grijei noastre în Mailberg, îmbunătățită în Beciul Austriei, luna lui mai, în 22 de zile. Anul Domnului o mie șasă sute nouăzeci și opt. Leopold, Card. Kollonics

Arhiepiscopul Strigonii (copie făcută în 1723 n.n.)⁸

Pentru uzul candidaților la convertire, adică la unirea cu biserica Romei, în anul 1749, la un an după numirea lui Meletie Kovács (1707-1775) la Oradea ca episcop al românilor uniți⁹, prin bulla papală din 16 septembrie 1748¹⁰, s-au „emis” două „angajamente” sau legăminte, ce se rosteau solemn în fața protopopului convertitor, copiate pe o filă separată, anexată *Protocolului*, în limba română, cu litere chirilice. Primul dintre ele privea strict persoana convertitului, care anunța solemn că recunoaște cele patru stihuri sau puncte enunțate mai sus, și că se leapădă de învățăturile lui Foție, urzitorul Schismei grecești¹¹, care nu recunoștea primatul papal, nici purcederea duhului sfânt și de la fiul, de cele ale lui Nichifor Calist din Zantopol și Mihai Iștvanovici (tipograful *Cazaniei lui Varlaam*, în varianta transilvăneană, de la 1699), care nu recunosc nici ei două puncte, precum nici canonicitatea folosirii azimei la cuminecare. Dar iată, *in extenso*, cuprinsul acestui angajament sau legământ:

„Eu, cutarele, crez toate ce ne învață simbolul apostolilor, adecă credeul și pă deschis, crez toate ce sfânta Maică Biserică Râmleano-Catolicească crede, învață și mărturisește, (text șters n.n.) cum că Patriarhul Romei vechi, după rânduiala lui Hristos, carele este capul și acum a(l) Bisericii iar nevăzut, este în una lui Petru Apostol, namesnicul lui Hristos și pă Pravilă cap văzut a toate adevăritele ale lui Hristos biserici; cum că Duhul Sfânt a treia față a Sfintei Troițe neîncetat de la Tatăl și de la Fiul dimpreună, ca dintr-un izvor din veci purcede;

Cum că pâinea azimă, ca cea dospită, este îndestulată materie Cinei cea de taină, sau Sfintei cuminecături. Drept aceea, precum la răsăriteni supt închipuirea dospitei, așa la apuseni supt închipuirea azimii, după prefacerea pâinii la liturghie în trupul Domnului, adevărat se află în taină Hristos Mântuitorul nostru, atunce minten cum că preotul pă pâine măcar azimă, măcar dospită, după obiceiul bisericii sale. Cuvintele celea Dumnezeiești aceste: *acesta este trupul meu* (s.a) iar la pohariu cu vin: *acesta este sângele meu* au zicând legată, după porunca Domnului când au zis: aceasta să faceți întru pomenirea mea; cum că, afară de ceriu, locul adecă a(l) cuvioșilor, și iad, locul adecă ale osândiților este al treile loc, unde sufletele răposăților cu păcate mici, și celor ce, ispovăduindu-și viața, păcatele și cele grele, nu și-au putut plini canonul său de la legiuitul duhovnicul său, întru plinirea lui până la o vreme să pătimesc.

De unde sau mai repede de prin faceri de bine, ce fac cei vii pentru dânșii, sau mai târziu înainte de a doua veniri, curățindu-se, îndată merg în ceriu, și văd pre Dumnezeu față către față și sufletele acelor nepocăiți cu păcate grele cum mor mintin să află în iad, măcar că trupurile precum celora, așa și acestora până a doua venire rămân pre pământ. Și de aici cum că fiind Dumnezeu drept, carele fiește căruia răsplătește după măsură faptelor sale. Și draci mai înainte pentru mai mare păcat lăpădați din ceriu în iad, decăt

⁸ *Ibidem*

⁹ Vezi Ștefan Tășiedan, *loc.cit.*; Iacob Radu, *Șematismul istoric al Diecezei Române Unite a Orăzii Mari tipărit cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777-1927*, Tipografia „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea, 1932, p.21-42; Vezi și lucrarea istoricului teribilisto-exhibiționist Gheorghe Gorun (alias Gabriel Popescu, așa cum semna mai demult anumite *manuscise*) intitulată *Biserica Românească și societatea transilvăneană*, Editura Logos '94, Oradea, 2002, p.87-98, din care rezultă că acesta nu e prost, deși spune câteva prostii de mare consistență, pe care le vom enumera, poate, cu altă ocazie; Blaga Mihoc, *Biserică ...*, p.52-57

¹⁰ *Protocol...*, f.16-18; Dr.Ioan Ardelean, *Istoria Diecezei Romano-Greco-Catolice a Orădiei Mari*, partea a II-a, Tipografia Seminarului greco-catolic, Blaj, 1888, p.25

¹¹ Vezi *Istoria lui Foțiu, patriarhul Constantinopolului, urzitorul Schismei grecești prelucrată după preotul I. Iagher de Dr. Vasiliu Lucaciu, parohul Șișeștilor*, Tipografia lui Michail Molnar, Baia Mare, 1893, 330 p.

omul nepocăit în lumea, pentru păcate măcar în sine grele de pre lume. De atunci precum oamenii cei osândiți, măcar că ei adică dracii muncesc oamenii în iad. Pentru aceste și altele asemenea ne lăpădam de Foție, carele au zis: că Papa Râmului nu-i mai mare în putere arhiepiscopescă decât țarigrădeanul, nice Duhul Sfânt purcede și de la fiul ca și de la Tatăl. Lapădu-mă de Nichifor Calist, carele au zis: că Duhul Sfânt din sânzur Tatăl iese și de Mihai Iștvanovici, carele în urmă așa au învățat: lapădu-mă iarăși de Nichifor Calist din Zantopol și de Maximo Peloponezianul, carele au zis: că pâinea azimă nu este materie sfinteii cuminecături, ci numai dospită. Lapădu-mă de Petru Moghilă și iarăși de Mihail Iștvanovici carele au zis: că pâinea nu să prefacă în trupul Domnului după cuvinte Dumnezeiești aceste când zice preotul la liturghie pre pâine: *acesta este trupul meu*, ci când zice: *fă pâinea aceasta cinstit trup a Hristosului tău* (s.a) și vinul în sângele lui, când zice preotul pe pahariu aceste: *acesta este sângele meu*, ce când zice: *Și ce în paharul acesta cinstit sângele a Hristosului tău mutându-le cu Duhul tău cel Sfânt*¹².

Al doilea angajament sau legământ are două variante, și este de fapt o promisiune solemnă a celor căsătoriți, soț și soție, de diferite religii, cu persoane „catolice”, că le vor permite să-și practice propria religie, iar pe copiii lor, inclusiv pe cei din altă căsătorie, îi vor lăsa în credința avută inițial, adică cea catolică. Legământul îi viza, desigur, pe românii uniți, căsătoriți cu persoane ortodoxe, și urmărea să le impună a-și păstra religia, în primul rând, dar și botezarea în aceasta, a copiilor pe care îi vor avea. Cele două variante ale acestui angajament, redactat în limbajul epocii, se prezintă astfel:

Varianta I

„În jos iscălit prin mărie cărții aceste mărturisăscu cum cu acest prilej de căsătorie, prins cu cutare după credința cea catolicească a Romei vechi, ascultător m-am căsătorit, m-am făgăduit și cu aceeași făgăduință m-am legat și mă făgăduiesc și cu mai bună socotință pravilii mă leg, că nu numai pre numita însuși muerea mea, pre cutare de va fi văduvă o voi lăsa ca să-și ție credința catolicească (a) Romei vechi și într-aceasta nu numai nu o voi împiedica nicidecât, ce și pruncii ei, cumu-i din căsătoria ceea, așa și-n deaci dintru aceasta, și fete câte se vor naște depreună a le crește și în aceeași credință catolicească (a) Romei vechi pe aceeași a o învăța prin mine și prin alții le făgăduiesc și ale plini toate acestea mă îndătoresc, precum însumi pre mine cu ajutorul lui Dumnezeu a o primi credința catolicească (a) Romei vechi, sau unirea credinței mă făgăduiesc și pe aceea a sta tare pre mine și mă prind, dând spre aceasta și zapis neclătit cu acesta, ca de cumva, măcar în ce chip, măcar carea dintru însuși pomenitei făgăduinței mele nu m-aș sta, atunce și îndată vrednic de pedepse după an pântru leupădători de credință prin puterea premilostivei cezaro-crăiești săvârșiri date, și supus acelor să mă aflu. Data cu anul cu luna și cu ziua.”

Varianta II

„Cel de jos iscălit mărturisesc cu cartea aceasta că eu, cu acest prilej, întru carele cu cutare râmleano-catolică sau unită m-am căsătorit, precum m-am făgăduit cu deadinsul întru tocmeala cea mai bună pravili și mă făgăduiesc și mă leg, ca nu numai pre numita cutare muerea mea, ci și prunci și fete și din altă căsătorie, câți și câte s-au născut și de acum dintaceasta să vor naște prunci și fete întru credința râmleano-catolică sau unire de precum a crește și a o învăța voiesc, și (a) le plini toate aceste mă îndatoresc, ce ei pre mine după ajutorul lui Dumnezeu a primi credința râmleano-catolică sau unirea cu deadins mă făgăduiesc, așa și cu această tocmeală cât de cumva măcar cu ce pricină și închipuire, la cele ce de sus am făgăduit nu m-aș sta; de atunci îndată, subt pedepse lăpădătorilor de lege după an 1749, prin cezaro-crăiasca putere rânduite a fi vrednic și supus lor să mă aflu. Datu-s-au:¹³”

¹² *Protocolul...f.* 338

¹³ *Ibidem*

Cei odată convertiți la unire erau „puși”, așadar, de către preoți, să rostească, într-un cadru solemn, „declarația și angajamentul” de mai sus, după care se puteau considera *mădulare* ale bisericii greco-catolice. E adevărat, însă, că la cea mai mică tulburare ivită în dieceză persoanele convertite defecționau, revenind la vechea religie, de unde și dese instituiții ale unor *comisii de anchetă*, care și-au desfășurat activitatea mai ales pe teritoriul Comitatului Bihor¹⁴. Acestea au fost numite la solicitarea Mitropoliei ortodoxe sârbești de la Carloviț, beneficiara *Privilegiilor ilirice*, în virtutea cărora se socotea îndreptățită a-i păstori și pe românii ortodocși din Bihor, precum și la cererea Episcopiei romano-catolice din Oradea, promotora, printre aceștia din urmă, a Unirii cu biserica Romei. Membrii lor s-au străduit să fie „neutri”, încercând să facă în așa fel ca „tăriile (privilegiile n.n.) neuniților nicedecum să nu le smintească”¹⁵. Că lucrurile stăteau așa o demonstrează consemnarea, în *Protocol*, a unei hotărâri emise de către una din acestea, la 11 noiembrie 1757, semnată de groful Emeric de Botean, Ioan Frank Kostha, români maghiarizați, și de Filippides de Gaia, ca membri ai acelei comisii de anchetă¹⁶. În această consemnare se spune că Episcopia romano-catolică din Oradea și funcționarii „varmeghiei” sau Comitatului Bihariei vor verifica respectarea drepturilor „neuniților”, respectiv ale românilor, grecilor și sârbilor din zonă, cu condiția ca preoții acestora „să nu cuteze” a împiedica propovăduirea pașnică a Unirii, atât de agreată de însăși „cezaro-crăiasca mărire”, printre „conaționali” lor.

Interesant de remarcat este aici faptul că, așa cum se consemnează în amintita hotărâre a Comisiei, preoții români și enoriașii lor care se declară uniți nu se vor bucura de nicio scutire de „dăjdii” în afară de cele avute ca „neuniți”, adică ortodocși, oficialitățile punând, cum se vede, în spiritul „despotismului luminat”, practicat la Curtea împărătească de la Viena după inspirația cancelarului Anton von Kaunitz (1711-1794), egalitate între persoanele de „același rang”, în cazul de față între preoții și enoriașii de pe teritoriul Episcopiei romano-catolice de Oradea. *Exmiterea* acestui punct din hotărârea Comisiei nu excludea, ci cu siguranță accepta, extinderea și pentru românii ortodocși a „tăriilor” sau prevederilor din *Privilegiile ilirice*, socotite a fi deocamdată suficiente spre a le ușura situația dată de postura de *tolerată*, pe care o avea religia lor. Oricum oficialitățile doreau să-și demonstreze, așa cum am spus, imparțialitatea prin „egala apreciere” a tuturor supușilor din împărăție, cerând dregătorilor să respecte drepturile acestora, iar preoților să se conformeze hotărârilor comisiei de anchetă, amenințându-i, la caz de renitență, cu pierderea parohiilor, sau chiar cu închisoarea. Comisia propunea, apoi, ca doi jurați ai *neuniților*, și anume Gavril și Trembo, socotiți vinovați ca „turburători” a(i) păcii și a(i) liniștii de obște”, să fie scoși din funcție. În același timp ea indica și modalitățile în care ortodocșii sau neuniții se pot plânge, pentru anumite nedreptăți făcute lor, în ordine ierarhică, „domnului de pământ” sau stăpânului feudal, în cazul de față episcopului romano-catolic, *comitatului* sau *varmeghiei*, și în fine *Comisiei de anchetă cezaro-crăiești*, iar după plecarea acesteia, acolo unde din timp ea le va „face de știre”. Această procedură se va derula până la ultimul for de apel, comisia amintită, numai în cazul că petenții ar fi fost nemulțumiți cu hotărârile luate de prima instanță, la care s/au adresat. Totodată, semnatarii *hotărârii* din 11 noiembrie 1757 consemnează o nedreptate făcută mai multor săteni iobași din Bihor pentru îndrăzneala de a fi reclamat comitatului anumite abuzuri săvârșite de către membri vechilor comisii de anchetă, în privința declarațiilor lor cu privire la cultul religios în care voiau să rămână. Nedreptatea consta în aplicarea unor pedepse grele câțiva dintre frunțașii țăranilor expulzați din satele și de pe pământurile lor de către stăpânul feudal, episcopul romano-catolic din Oradea. De aceea, pentru a înlătura această eroare, s-a hotărât ca mai multor țărani să li se restituie averile, să li se plătească despăgubiri, și respectiv să fie reprimiți în localitățile de unde fuseseră expulzați, după cum urmează: Flore Mihuță din Vălani, Laventie Ciupa și Ioan Oane din Șoimuș-Petreasă, Mihai Gal din Hășmaș, Dumitru Ille din Groși, Teodor Pula din Leș, Ioan Luța din Sânmartin, Gheorghe Petrilă din Curățele, Ștefan Tarca din

¹⁴ Vezi Ștefan Tășiedan, *Unirea Bihorului în 1737. Câteva constatări în Cultura creștină*, an III, nr.16, 25 octombrie 1913, p. 490-502; Blaga Mihoc, *op.cit.*, p.7-88.

¹⁵ *Protocolul*,...f.226-228

¹⁶ *Ibidem*

Căbești, Gheorghe Flore din Delani și în fine Gheorghe Mărț, Teodor Barna și Teodor Faur din Vașcău¹⁷. Comisia fixează, apoi, valoarea dobânzilor la cel mult 6% și interzice practica împrumutului de bani contra prestării, în loc de *uzură* sau camătă, a unor zile de *clacă*. Ea dispune ca *notarășii* sau notarii satelor să fie numiți, nu de „domnii pământului”, ci de comunitățile sătești, care sunt datoare să-i remunereze, având însă, dreptul și să-i demită. „Föbiraiile” sau primarii satelor sunt obligați, asemenea tuturor locuitorilor, să plătească dări ca oamenii de rând, scutirile putându-le acorda doar împăratul sau „cancelaria imperială”. Pe viitor Comisia nu va mai ține seamă de plângerile „mult învechite”, referitoare probabil, la realitățile de dinainte de ordonanța imperială din 25 februarie 1747 și de conscripția din 1750¹⁸, completate prin dispozițiile împărătesei Maria Thereza și prin „obiraiul slobozeniei domnești”¹⁹. În încheierea documentului din 11 noiembrie 1757 se face precizarea că hotărârile Comisiei de anchetă s-au „vestit” verbal, în fața delegaților sătești sosiți la Oradea, și urmează a fi popularizate și respectate în întreg comitatul.

Protocolul conține, însă, și chestiuni de amănunt, privind anumite privilegii individuale ale unor țărani particulari, cum a fost cel acordat la 13 martie 1745 lui Gavrilă Morar și „rămășițelor”, adică urmașilor săi din satul Sâc (Seliște) nu departe de localitatea Gurahonț, din județul Arad. De fapt, la data și în localitatea amintită s-au întrunit toți sătenii, în frunte cu reprezentanții lor, și anume primarul Gheorghe Părăștean, împreună cu cei 12 jurați, Gavril Costin, Toader Draniță, Trifon Draniță, On Gabor, Vasile Haiduc, Simion Morar, Zaharie Părăștean Chirilă Popa, Dănilă Popa, Damian Percan, Petruț Pruncuț și Ioan Stănilă, de față fiind, din partea oficialităților *mai înalte*, ispravnicul ținutului Beliu, Iosif Nagy de Zalanyi, notarul Ștefan David, și „primarul cel mare” Toader Crișan²⁰. Scopul întrunirii era să întărească dreptul de stăpânire a țăranului Gavrilă Morar și a moștenitorilor săi asupra unei suprafețe de pământ, ocupate de către el în urmă cu mai mulți ani, când a venit din „Ardeal”, stabilindu-se în Sâc. El a lăzuit și deștelenit un teren păduros „cu copaci mari și groaznici”, și „cu gozuri de nemica folos”, printr-o muncă stăruitoare de șase ani, asigurându-și, astfel, lui și familiei sale, un „dărăb de moșie” la marginea satului. Așa stând lucrurile, cel amintit a fost scutit de orice fel de impozite sau prestații în muncă, în schimbul obligației că va reface acoperișul de șindrilă al bisericii din Sâc, atunci când acesta se va învechi, și că va cumpăra, din banii săi, pentru aceasta, un clopot, un prapor, patru icoane și trei „firhanguri” sau draperii, precum și un rând de odăjdii preoțești. Întrucât Gavrilă Morar s-a ținut de cuvânt, împlinind cu promptitudine toate cele de mai sus, conducerea comunei hotărăște să mențină și să permanentizeze scutirile de impozite amintite, pentru toți urmașii acestuia, dintre care va fi ales întotdeauna și sfatul bisericii din Sâc. Iată, deci, cu câtă generozitate știau să răsplătească oamenii din acel sat, pe un vecin de-al lor „venetic”, dar harnic, cinstit, de cuvânt și evlavios, ajuns, datorită acestor calități, la o situație materială prosperă. Datorită acesteia, el a fost în stare să-și împlinească la timp toate acele promisiuni, despre care am pomenit, deși erau extrem de costisitoare, bucurându-se de stima întregii comunități, concretizată în întărirea și permanentizarea acelor privilegii, anunțate și consemnate într-una din filele *Protocolului*. Luat ca individ, Gavrilă Morar pare a se înscrie într-o paradigmă de moralitate comună pe atunci unui evantai larg de locuitori ai satelor românești din Transilvania. Aceștia răspundeau, desigur, chemărilor la pocăință, atât de frecvente în acei ani, făcute de cele mai înalte foruri ale instituțiilor ecclesiale, și transmise enoriașilor prin intermediul preoților. Una dintre acestea, transcrisă în *Protocol*, aparține cunoscutului episcop Petru Pavel Aron (1709-1764)²¹, și datează din 25 februarie

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ Prin conscripția din 25 februarie 1747 s-au reactualizat altele mai vechi, respectiv din 1714 și 1742, de micșorare a numărului zilelor de clacă, iar prin cea din 1750 s-a introdus un nou sistem de impunere, numit Bethlenian, care stabilea dări individualizate în funcție de capacitatea de plată a impozanților (David Prodan, *Răscoala lui Horea*, ediție nouă, revăzută, vol.I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, p.49-50).

¹⁹ *Protocolul...*, f.226-228

²⁰ *Ibidem*, f. 330

²¹ Augustin Bunea, *op.cit.*, 498 p. passim; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Galaxia Gutenberg, 2006, p.306-390

1759, fiind emisă în reședința episcopescă de la Blaj²². În chemarea sa austerul episcop își anunță „fiii sufleștești” că papa Clement al XIII-lea (1758-1769) a emis o „circulară” jubiliară, de „dezlegare” sau iertare de păcate a celor care în termen de două săptămâni vor ține un post serios, luna, miercurea și vinerea și se vor mărturisi și cumineca, rugându-se către Dumnezeu, pentru numeroasele „lipse de obște”, și dând *elemosine* sau pomeni către săraci, „după putința și îndemnul evlaviei”. Grija față de sufletul enoriașilor presupunea, desigur, și îndreptarea unora dintre moravurile lumii de atunci, cum era, de exemplu, concubinajul, sau „trăirea în nelegiuire”, adică fără cununie bisericească sau, pentru catolici, săvârșirea ei în alt loc decât în bisericile acestora. Semnificativ este, în acest sens, un ordin al Consiliului locumtenențial din Pozsony (Bratislava), consemnat în *Protocol*, din 3 septembrie 1767, adresat tuturor comitatelor, orașelor, cetăților și ținuturilor din alte „provincii” decât Țara Ungurească, prin mijlocirea a doi dintre demnitarii acestuia, Ioan Blaji și Iosif Asalai. În acest ordin, venit de la „Cezaro-crăiasca și apostoliceasca mărire”, se arată de fapt că unii negustori din „Beciu”, adică din Viena, de religie ortodoxă, au obiceiul să amăgească femei de alte religii, inclusiv catolică, și să le ducă în „Țara Ungurească”, *căsătorindu-le* cu coreligionari de ai lor, sau luterani. Așa a procedat Constantin Poatvici, ajutat de Petru Nicula, care au „amăgit-o” pe catolica Clara Foffingerin, determinând-o să se declare luterană și apoi să se cunune cu el la o biserică din Győr, și tot așa acesta din urmă, atunci când s-a căsătorit prima dată, luând o nevastă catolică și convertind-o la ortodoxie. Dacă astfel au stat lucrurile, atunci și acolo, e de presupus că acei indivizi, un fel de *pești* sau *combinatori* ai secolului al XVIII-lea, profitau de sentimentele unor tinere femei, sau de lipsa lor de experiență într-ale vieții, altoită pe cea de alternativă, căci odată plecate cu ei într-o altă țară, și fără mijloace de subzistență, rămâneau la discreția lor. În cazul în speță avem, însă, de a face cu *buna învoire* a femeilor amintite, care s-au dus cu cei doi fără a fi forțate, reproșul rămânând doar acela că și-au abandonat propria religie, îmbrățișând o alta, fără permisiunea bisericii de care aparțineau.

Pentru ca astfel de fapte să nu se mai repete, prin acest ordin oficialitățile locale, respectiv primarii tuturor localităților, sunt obligați a interzice străinilor veniți din Viena sau de aiurea să acosteze „fețe femeiești”, pentru a le scoate din țară, „subt închipuirea împreunării spre căsătorie”²³. De asemenea, preoții locali erau avertizați că nu au dreptul să officieze căsătoriile acestora cu femei din altă țară, și că cei care încalcă această interdicție vor fi supuși unor cercetări și pedepse aspre, cum ar fi suspendarea din funcție, sau chiar privarea de libertate, fără, însă, a se interzice căsătoriile *mixte*, sau între persoane de *religie catolică* cu cele de alte *religii*, dacă erau săvârșite conform prescripțiilor legii. Atunci când oficiau căsătorii „în grabă” și fără respectarea normelor legale, preoții primeau, de la cei în cauză, „ștoale” sau sume de bani foarte mari, în această situație aflându-se mai ales *neuniții*, adică ortodocșii, mai puțin controlați de către ierarhia bisericii lor. E adevărat că și starea materială precară a acestei instituții ecclesiale îi făcea pe preoții acestui rit să-și mărească pretențiile față de enoriași, căci „dotările” materiale ale parohiilor lor erau aproape inexistente. La fel erau și cele ale Episcopiei de Arad, de care țineau și românii ortodocși bihoreni²⁴. Autoritățile politico-administrative din comitatele Arad și Bihor au încercat, în mai multe rânduri, între 1752 și 1771 să limiteze pretențiile ștolare ale episcopului și preoțimii ortodoxe față de enoriași. Pentru a înlătura, la acest capitol, abuzurile și arbitrarul Consiliul locumtenențial a dispus, în noiembrie 1771 ca toate taxele către preoții ortodocși, pentru *serviciile* lor către populație, să fie maximalizate prin lege, la o anumită sumă, pe categorii. În *Protocol* sunt transcrise două dintre listele cu astfel de taxe, datând din perioada noiembrie-decembrie 1771, una intitulată „Taxa patrafirului a popilor neuniți, a celor militărești și a celor țărani (mireni n.n.) din vlădicile mitropolitesti a Baciului, a Budnii, a Aradului, a Vârșetului și a Timișoarei, precum și a celor din Eparhia Țărască a Pacrațului”,

²² Virgil Stanciu, *Episcopul Petru Pavel Aron*, Blaj, 1943, 63 p.; Tóth I. Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean, 1695-1792*, Editura Pythagora, București, p.259-273

²³ *Protocolul...*f. 234

²⁴ Cea mai mare parte a averii Episcopiei Ortodoxe de Arad fusese vândută în mod fraudulos unor particulari de către un *diacon* escroc. De aceea, taxa pe care preoții trebuiau s-o plătească episcopului, numită *catedrie*, se mărise simțitor. (Gheorghe Ciuhandu, *op.cit.*, p.132)

iar cealaltă „Ștoala sau birul neuniților în Marginile militărești (zonele regimentelor de graniță n.n.) a Caroloștadului, Banatului, Varazdinului, și a celor sclavonești despre Enoria Păcrătasă sau sclavonească, așa să fie, și să se ție”²⁵.

Studierea acestor liste dă impresia că s-a urmărit lichidarea unor abuzuri, devenite obiceiuri, păgubitoare pentru populație, dispusă a se ruina uneori plătind preoților pentru tot felul de slujbe, sau cheltuind cu botezurile și nunțile până peste posibilități. De remarcat și faptul că la fixarea taxelor amintite, inclusiv a „birului” bisericesc, s-a ținut cont și de starea materială a plătitorilor, împărțiți pe categorii, după avere, adică după suprafața pământului deținută, și în plus, atentând la habitudinile din zonă, păguboase pentru cei care le practica, s-a dispus interzicerea obiceiului de a se face daruri costisitoare la căsătorie, de către gineri socrilor, sau de cumnați mirilor sau cuscrilor, deoarece s-a constatat, că în unele cazuri, după câte o nuntă, familiile implicate au ajuns în pragul ruinei²⁶. (Vezi Anexa 7). Cu toate acestea, așa cum rezultă din cea de a doua listă, nu s-a renunțat la celebra taxă cunoscută în epocă sub numele de *ia buca*, pe care mirele trebuia, în mod obligatoriu, s-o dea viitoarei sale soții, în momentul logodnei, ca dovadă că se va căsători cu ea, fixată și aceasta tot în funcție de posibilitățile materiale ale plătitorului. Listele amintite au fost transcrise în *Protocol*, pentru a fi popularizate în comunele românești ortodoxe din nord-vestul Transilvaniei, înțelegându-se că și în acestea cuantumul taxelor fixate în ele, pentru diferitele categorii de servicii religioase, trebuie să fie obligatoriu. Pentru catolici și greco-catolici, respectiv uniți, mărimea acestor taxe fusese reglementată din „vechime” la o valoare mică, și perceperea lor intrase de mult în uzul preoților și al enoriașilor. Eforturile imperialilor de a-i atrage, îndată după ocuparea Transilvaniei, pe români la Unire, îi făceau pe împărați, respectiv pe Leopold I (1661-1705), Iosif I (1705-1713), Carol al VI-lea (1711-1740) și mai târziu pe Maria Thereza (1740-1780) să elaboreze, respectiv să reitereze sau să întărească, mai multe diplome de acordare a unor privilegii pentru cei care s-au unit sau se vor uni cu biserica Romei. Una dintre aceste diplome, copiată în *Protocol*, în paralel în limbile latină și română, în perioada martie-aprilie 1770, datează din 1712²⁷. Lectura ei, așa cum a fost tradusă atunci și transcrisă în litere chirilice, este extrem de greoaie, deoarece frazele sunt foarte lungi, întortocheate și alcătuite după o topică „stângace”, nefirească, astfel încât, citindu-le, până să ajungi la înțelegerea lor, îți dă, vorba proverbului, *laptele-n foc*. Ea reproduce stereotip și repetitiv, titlurile unor împărați și demnitari bisericești sau lumești, în fraze cu o morfologie discutabilă, eufuistice și imprecise, putând prezenta, totuși, pentru lingviștii de astăzi, un interes aparte. După ce se reiterează diploma împăratului Leopold I, din 23 august 1692, se face referire la unirea rutenilor cu biserica Romei, la avantajele câștigate atunci de către aceștia, precum și la cea a „grecilor” (în curs de „pregătire”), reprezentăți, pe lângă Episcopia de Munkács, printr-un „ierarh”, respectiv vicar rutean, numit Iosif Hodormanechi alias Hodermarszky²⁸. Uniții urmau să se bucure, așa cum rezultă din această diplomă reprodușă în *Protocol*, care le rezumă pe altele anterioare, de la Leopold I și Iosif I, de aceleași „slobozenii” ca ale romano-catolicilor, lăsați fiind să-și practice vechiul rit, cu preoți însurați și purtând bărbi, așa cum s-a obișnuit din vechime, dar slobozi de obligațiile datorate până atunci „domnilor pământești” sau stăpânilor feudali.

În *Protocol*, se găsesc, apoi, între multe altele, păstrate uneori fragmentar sau în transumpt, copii după bullele unor papi mai vechi, ca de exemplu a lui Eugeniu al IV-lea (1431-1447), cu „înlesniri” acordate bisericii răsăritene, în cazul că „Unirea”, pecetluită prin Conciliul de la Florența, din 1439, va dăinui. Una dintre acestea ar fi menținerea și după Unire a ortodocșilor „în oricare ale lor obiceiuri a(le) legii, care nu se vede a fi eres”, sau dreptul preoților lor „să slujească cu (pâine n.n.) dospită și să boteze în formă osebită de (cea) râmlenească ... în numele Tatălui și a(l) Sfântului Duh”²⁹. De asemenea, se mai află o copie după o bullă papală a lui Leon al X-lea (1513-1521) din 18 mai 1521, în care

²⁵ *Protocolul...* f.312-316

²⁶ *Ibidem*, f. 316

²⁷ *Ibidem*, f.250-254

²⁸ Vezi Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Ediția a 3-a revăzută, Galaxia Gutenberg, TârguLăpuș, 2006, p.164

²⁹ *Protocolul ...*, f.254-257

se recunoaște că unirea din secolul al XV-lea s-a rupt și din cauza unor episcopi romano-catolici intoleranți, dornici a-i obliga pe „greci”, pe ortodocși, să-și abandoneze „legea”, botezându-și copiii după ritul latinesc și renunțând la folosirea pâinii, ca *materie* pentru euharistie. Aceste „impuneri” au stârnit, „în rândul grecilor”, o mare tulburare, pe care scaunul papal trebuia s-o „stingă” prin măsuri potrivite, neașteptând să-i parvină, de la fața locului, vreo petiție sau vreo reclamație. În acest scop, papa Leon al X-lea cerea tuturor oficialităților, laice și bisericești, din țările catolice, precum și stăpânilor feudali de acolo, să intervină pentru ca ierarhia bisericii grecești și preoțimea acesteia să se poată bucura de toate drepturile, cum ar fi, între multe altele, acela ca hirotonirile să se facă *ad hoc* și nu în alte țări, sau de către episcopi de alt rit. Scopul acestui gest era, desigur, de a-i determina pe „greci”, adică pe ortodocși, să revină la gânduri mai bune și, în perspectivă, de a se „reuni” cu biserica Romei. De aceea, în teritoriile unde locuiesc mulți *greci* sau ortodocși, dar în care există doar episcopi „latinești”³⁰, aceștia vor trebui să accepte, pe lângă reședința lor, un episcop auxiliar, sau un namesnic de rit grecesc, ales de aceștia, deoarece „om grec mai bine înțelege obiceiurile grecești decât latin”³¹. La fel va trebui să procedeze și în „pricinile” de judecată, punând, acolo unde „grecii”, alias ortodocșii, nu au episcop ales dintre ei, un judecător din neamul lor. Papa le cerea, apoi, episcopilor romano-catolici să nu admită confiscarea locașurilor de cult ortodoxe și nici ca în acestea să se officieze liturghii după ritul latinesc. În locurile unde există episcopi de ambele rituri, „latin” și „grecesc” sau ortodox, fiecare trebuie să-l respecte pe celălalt, având independență deplină să-și exercite autoritatea asupra enoriașilor proprii, fără vreun amestec între ei. Ierarhii și preoții ortodocși trebuie să se bucure de toate „tăriile” câștigate din vechime, de propriile averi bisericești, netulburați de către nici o autoritate, așa cum s-a stabilit în vechile privilegii oferite lor.³² Mai mult, de „slobozeniile” și privilegiile avute de soții lor decedați trebuie să beneficieze și soțiile de preoți rămase văduve, în caz că „trăiesc în curățenie”, adică dacă nu se mai mărită.

Scaunul papal va judeca și pedepsi, prin reprezentanții săi, pe aceia care nu vor respecta drepturile și privilegiile obținute de „greci”, atentând la obiceiurile sau ritul lor bisericesc. În finalul bullei din 18 mai 1521 Sfântul Părinte arată că orice copie făcută după ea va fi valabilă peste tot unde aceasta se va citi. Pentru a sugera o continuitate de atitudine în comportamentul Sfântului Scaun, la 27 martie 1526 urmașul papei Leon al X-lea, Clement al VI-lea (1523-1534) a întărit bulla antecesorului său, întru toate prevederile ei, în ceea ce privește pe creștinii de lege „grecească”, în rândul cărora intrau, pe atunci, și românii. Copierea sau consemnarea acestei diplome în *Protocolul de la Oradea*, și respectiv popularizarea ei, voia să demonstreze ortodocșilor din zonă că atitudinea Sfântului Scaun față de ei a fost întotdeauna de toleranță, de bunăvoință, garantându-le exercitarea celor mai largi drepturi. Concluzia ce urmau să o tragă aceștia din urmă din aflarea prevederilor statuate în diploma amintită, era una logică, și anume că, în viitor Papalitatea va avea, față de ei, tot o astfel de atitudine, și că, dacă vor accepta unirea pecetluită sub episcopul Athanasie Anghel (1698-1713), „beneficiile” lor vor fi și mai mari. Preocuparea Curții Austriece pentru a-și atrage sprijinul românilor a făcut-o ca, în paralel cu promovarea insistentă a prozelitismului catolicizator, să reitereze, periodic, cunoscutele *Privilegii ilirice*, elaborate la 1690.³³

³⁰ Episcopii romano-catolici erau numiți latini, sau latinești, nu neapărat pentru că în vinele lor ar fi curs sângele contemporanilor cu *divul* Traian, ci doar că liturghia se săvârșea în ritul și limba latină. În ce ne privește socotim că e mai potrivit să-i numim cu denumirea preluată de la biserica lor, adică episcopi romano-catolici, care ni se pare mult mai corectă.

³¹ *Protocolul...*, f.254-257

³² Pentru a-i atrage pe „greci”, pe ortodocși, la unire, încă din secolul al XV-lea papalitatea a anunțat că le va acorda unele privilegii. În anul 1690 în Împărăția habsburgică, însă, ortodocșilor li s-au acordat așa-numitele „Privilegii ilirice”. Ele au fost reînțărite prin diplomele din 20 august 1691, 4 martie 1695, 22 noiembrie 1703, ale lui Leopold I (1661-1705) precum și prin cele din 29 septembrie 1706 (al lui Iosif I 1705-1713), 8 octombrie 1715 (a lui Carol al VI-lea 1713-1740) și 18 mai 1743 (a Mariei Thereza, 1740-1780), în care se vorbea doar de comunitatea ortodoxă *iliră* (*rasciană* sau sârbească) și de ierarhia acesteia. În anii următori Curtea Veneză va face eforturi de a extinde aceste privilegii și pe seama grecilor și a românilor ortodocși din imperiu. (Yovan Radonitsch, *loc. cit.*; Nicolae Bocșan, *loc.cit.*)

³³ Nicolae Bocșan, *loc.cit.* ; Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.* , p.56

Cam aceleași prevederi le cuprindea și așa-numitul *Regulament iliric*, ce conținea hotărârile Congresului „iliricesc” din 1769, publicat, ca și diploma împărătească, în limba latină și română, sub o „formă prescurtată”, semnată de Maria Thereza, Francisc Eszterházi și Iosif Jablanczy, care tipărită purta titlul de „*l patent, dat pentru națiunea ilirică neunită*”.³⁴ Ea a fost copiată în *Protocol* la 20 mai 1771. Transcrierea în el a acestui act, cu privilegiile acordate de împărăție „ilirilor” sau ortodocșilor, nu este întâmplătoare, și ea trebuie legată de mișcarea „dezunionistă” a lui Sofronie din Cioara, a cărei potolire, cu prețul unor mari suferințe și distrugerii în unele dintre comunitățile ortodoxe, se păstra încă vie în memoria colectivităților românești din nord-vestul Transilvaniei. În acel moment era important pentru Maria Thereza să le arate acestora că dinastia este *imparțială* și, ca atare, că tratează cu egală deferență pe toți supușii săi. Gestul ei de atunci, respectiv tipărirea, ..., se înscria în acea „politică a cedărilor” pe tărâm religios, rațională și necesară, care va duce în cele din urmă la celebrul *Edict de toleranță religioasă din 1781*, promulgat de către Iosif al II-lea.³⁵

Așa cum se prezintă în traducerea românească din *Protocol*, prevederile din *l Patent* conțin 28 de puncte sau capitole, cuprinzând anumite „rânduiele” sau avantaje, în folosul „credinciosului neam iliricesc”, aprobate și semnate de către împărăteasa Maria Thereza, la sfatul sfetnicului ei Andreas Hadik de Futac, generalul comandant al „cetății” Buda, guvernator al Ungariei și „comisăraș crăiesc”³⁶ (Anexa 10) În primul punct se face promisiunea că privilegiile acordate „ilirilor” sau sârbilor ortodocși în 1690 vor fi valabile pentru totdeauna, dacă beneficiarii lor rămân credincioși tronului. Orice abuz asupra acestora, nerespectarea privilegiilor lor, va putea fi reclamat „la maghistrat” și la „dicasteriumuri”, adică la forurile politice și administrative, ba chiar la împărăteasă. Aceasta din urmă „recomandă” ca primarii, „magistraturile țărăști și de la dominiumuri, cancelaria crăiască din Ungaria, camera cezaro-crăiască în lucruri bunățăști rânduită ..., de la tisturile (gradele n.n.) militărești mai mari, de la ghegenerali comandanți și de la al nostru crăiesc Sfat de tabără al Curții (Consiliu aulic n.n.), să vegheze asupra respectării a tot ce ține de privilegiumurile și ținutul (respectarea n.n.) legii”, enoriașii având obligația, prin reciprocitate, să se supună tuturor hotărârilor acestora. Un organism nou creat, numit „*Deputăție (sau comisie n.n.) pentru lucruri iliricești*”, alcătuit, desigur, din juriști specializați în probleme religioase, va controla cum se îndeplinesc prevederile incluse în actul amintit de Maria Thereza. La sfatul aceluiași Andreas Hadik ea introduce în *Normă* ordinul de împuternicire a mitropolitului Carlovițului, Ioan Gheorghievici, ales nu de mult timp, să fie „vătaf (reprezentant al împărăției n.n.) și cap neamului iliricesc”. Cu ajutorul acestuia, urmând hotărârile „adunării de anțăț”, adică ale amintitului congres iliricesc, la care ne-am referit mai sus, urma să se procedeze la „curățirea obiceiurilor celor rele” din viața bisericii ortodoxe.³⁷ Și pentru a veni, în acest loc, cu exemple concrete, în se evocă și se interzice practica îndătinată a acaparării, de către preoții ortodocși, a averii enoriașilor morți fără moștenitori. De aceea se hotărăște ca bunurile preoților decedați și fără copii sau rudenii, dobândite în timpul exercitării funcției, să fie date episcopului din teritoriu, iar cele avute de aceștia anterior, să revină „stăpânului feudal”, pentru a fi date „unui om țăran (iobag n.n.), carele șazănd într-unele moșii ca acelea, să plătească contribuție”, respectiv dări către stat.³⁸ Această măsură tindea să înlătore o habitudine feudală retrogradă, generatoare de conflicte și procese sau *sfezi* îndelungate, declarate acum stinse sau „așezate”. În document se face, apoi, referire la „chivernisirea” sau inventarierea averilor bisericesti, episcopești și „arhiepiscopești”, prin întocmirea unor „inventariumuri” supervizate de „magistratul locului”, în două exemplare, dintre care unul păstrat la episcop și altul la curatorii. Ele vor fi verificate și completate în fiecare an, cu știrea „tisturilor celor dumnezeiești (preoți

³⁴ Un comentariu succint al acestuia la Petru Radu, Dimitrie Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, Editura Litera, București, 1977, p.107; Nicolae Bocșan, *op.cit.*, p.138

³⁵ Vezi Dr. Ștefan Lupșa, *Istoria bisericăscă a românilor bihoreni, vol.I, până la 1829*, Oradea, 1935, p.59; Tóth I. Zoltán, *op.cit.*, p.312; Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667-17861)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001, p.30

³⁶ *Protocolul...*, f. 300

³⁷ *Ibidem*

³⁸ *Ibidem*, f.302

sau episcopi n.n.), au a celor din varmeghie (de la comitat n.n.), au a celor militărești”, fără, însă, a se permite ca reprezentantul acestora să abuzeze de „dărnicia” enoriașilor, făcând ospete, ori încasând „diurnuri”³⁹. Aceste practici, ca și altele, cum ar fi stoarcerea de către „popii cei mai mari” a unor sume de bani „de la cei mici”, cu ocazia hirotonirii, obligați, în urma acestui obicei, să-și completeze paguba de la enoriași, aducându-i în pragul sărăciei, trebuie să înceteze, conform dispozițiilor din *l patent...* în cel mai scurt timp. Tot în acest context se desființau taxele de cununie, de sfințire și numire a diaconilor, preoților, egumenilor și arhimandriților, fixând, sau maximalizând cuantumul „singheliei” sau a dării către biserică, a „sidoxiei” sau a celei către episcop, a plății pentru sfințirea antimiselor și bisericilor etc. De asemenea, se interzic și alte taxe, pretinse de ierarhi sau de „clerul cel mare”, cum ar fi cele necesare plății așa-numitului „agent al neamului”, sau ținării soboarelor, urmând ca cei care nu se vor conforma să fie impuși la amenzi, sau la alte pedepse. Spre a se argumenta justetea acestor interdicții, se face referire la o promisiune făcută solemn de înalții ierarhi ortodocși, în dieta țării, aceea ca plata agentului amintit, un fel de consul al mitropoliților sau episcopilor pe lângă autoritățile puterii politice centrale, și a vicarilor episcopești, precum și cea pentru ținerea soboarelor, se vor face din „simbriile” lor. Se limitează, apoi, și cheltuielile de transport, pricinuite de „vizitațiunile canonice”, acestea urmând a fi făcute numai cu aprobarea Curții de la Viena. În acest sens, s-a dispus ca episcopii care doresc să facă vizitații canonice să-i anunțe, despre acest lucru, pe comandantii militari și pe înalții funcționari din comitatele respective. Cei trimiși în vizitații în locul episcopilor, respectiv vicarii sau unii dintre protopopi, nu mai au dreptul să pretindă de la enoriași nici un ban, așa cum o făceau până atunci, ca împuterniciți episcopești. O parte din averilor episcopilor decedați se va „destina pentru întemeierea, în fiecare dieceză, a câte unei școli, pă seama clerului” și a unui „seminarium, pă seama diecilor (elevilor și studenților n.n.) celor săraci, cărora li voia să se facă popi, carii, ca alumni (interni n.n.) în seminariile acestea vor fi de a să primire, ca mai mult de aici înainte să se poată alege destoinici purtării de grijă a(i) sufletelor”⁴⁰, și spre a se acorda ajutoare bănești văduvelor de preoți și copiilor lor minori, dar și altora, cum ar fi „săracii, care au rămas orfani de părinți”⁴¹. Se interzice, apoi, imigrarea din alte țări a unor preoți ortodocși, dispunând ca cei aflați în funcție să fie originari din țările Imperiului și nu din „ținuturile turcești”, precum și părăsirea țării de către preoții locului. Această ultimă interdicție a fost dată desigur, cu gândul tot la „recenta” mișcare a călugărului Sofronie, refugiat, precum se știe, la 1769 în Țara Românească. În spiritul unui rigorism specific german, alcătuitoarii ... hotărăsc ca episcopii, de comun acord cu oficialii comitatelor, să întocmească și să expună pe porțile bisericilor, un fel de *afiș* cu consemnarea cuantumului taxei patrafirului „în limba sârbească, au românească tipărită, ca să cetească și să o știe tot omul”, primarii satelor urmând a verifica dacă preoții nu abuzează de „dărnicia” enoriașilor, pretinzându-le să le plătească mai mult decât se cuvenea. Dările către episcop, numite *dimnițe* sau *taxe de conac*, se desființează, rămânând ca între vlădici, comitat și „domnul de pământ” să se încheie niște convenții de stabilire, în funcție de datele statistice demografice, număr de gospodării ale enoriașilor iobagi cu sesii și al taxaliștilor sau al celor fără pământ, a pretențiilor bănești față de parohii, care vor fi răscumpărate o dată pentru totdeauna. Răscumpărarea nu se va putea face, însă, decât după ce acele convenții vor fi aprobate de amintita *Deputație iliricească* și împăratească. La sfatul sfetnicilor săi, și desigur la solicitarea celor interesați, acesta din urmă a impus ca în ... să se prevadă scutirea de dări și de *prestații* iobăgești a preoților dimpreună cu rudeniile ce trăiesc într-o casă și masă cu ei, între acestea neintrând persoanele care abia după *popire* s-au lipit de gospodăria lor, spre a-i determina să se atașeze mai puternic de dinastie⁴².

Această „slobozenie” era un pas important în procesul de emancipare a instituției ecclesiale neunite, și ea va fi completată cu o alta, aceea de aplicare în toată Transilvania a

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ *Ibidem*, f.303

⁴¹ *Ibidem*, f. 304

⁴² *Ibidem*

prevederilor de împrăștiere a fiecărui preot ortodox din Banatul timișan, cu câte o sesie întregă, și a diaconilor cu câte o jumătate, incluse în conscripția urbarială, care tocmai se realiza. Pentru această suprafață de pământ noii proprietari, adică preoții, erau scutiți de orice dare, iar pentru o alta, dacă o aveau sau o dobândeau în exercițiul funcțiunii, erau obligați a plăti toate dările „îndătinate”. Preoții ortodocși din ținutul Varajdin și Timiș urmau a fi scutiți și de „slujba militărească”, de acest privilegiu bucurându-se, în plus, la fel ca în ținutul Karlstadului (Karlovoy Variului) și câte unul din feciorii acestora.

Pentru a îndrepta societatea din punct de vedere moral, între altele prin curmarea bigamiei (adică a contractării mai multor căsătorii, după despărțirea de prima soție), foarte răspândită printre români, în s-a dispus ca toate cununile să se officieze în locul de baștină al miresei, și în urma vestirii acestora în biserică de către preot, de trei ori consecutiv. Ca să se evite răspândirea bolilor, se interzice privegherea morților mai mult de 48 de ore, precum și înhumarea lor altundeva decât în cimitire. În plus, preoții erau obligați să officieze slujbele de înmormântare a enoriașilor foarte săraci, fără nici un ban, sub amenințarea că încălcarea acestei dispoziții va fi pedepsită cu amendă. În fapt, dacă un preot dintr-un anumit sat era chemat de „birău”, adică de primar să officieze prohodul unui om sărac, și refuza, era invitat să facă acest lucru un confrate de al său din satul apropiat, cel dintâi fiind obligat, sub amenințarea pierderii parohiei, să-l plătească pentru efort. , interzicea și câteva obiceiuri socotite, și nu fără temei, „barbare”, și anume acela de înhumare a oamenilor înecați, „nu în țințirim, ci pă lângă văi” și la marginea drumurilor, cerându-le „vlădicilor” și diferiților funcționari de stat să supravegheze respectarea acestei interdicții, precum și pedepsirea unor enoriași, fără aprobarea Deputăției iliricești și a Curții împărătești, de către preoții sau ierarhii ortodocși, cu bătaie, și cu oprirea de a frecventa biserică și de a săruta icoanele. Pentru a se veni, iarăși, în ajutorul enoriașilor, se dispune oprirea practicii eliberării de „țadule” sau bilete de „slobozenie a îngropăciunii” de către episcopi sau protopopi, contra unei anumite taxe bănești, precum și a obligativității de tragere a clopotelor după mort, pe care o lăsa la libera voie a familiilor celor defuncți, fixând și anumite tarife, în funcție de zonă și avere, atunci când acestea din urmă doreau, totuși, ca ea să se facă. Oprelile impuse prin arată de fapt și câte obiceiuri retrograde existau în comunitățile ortodoxe din împărăție. Unul dintre acestea, apăsător, incomod și spoliator, interzis prin *Normă...*, era de exemplu și acela că văduvele de preoți să predea celor veniți în locul soților lor, „calul au iapa și cărțile bărbatului, (ca) să-i slujească parusia la sărindariu, au sărăcustă, au să facă pomană peste tot anul”⁴³, iar altul, neplăcut și acesta, căci ocaziona felurite abuzuri, ca laicii să-și redacteze testamentele prin preoți, întocmirea lor revenind în viitor numai notarilor comunali. Se urmărea, în acest fel, să se evite persuadarea oamenilor mai în vârstă, ca să doneze preoților care le întocmeau testamentul, o parte din avere, de voie de nevoie, ca răsplată, mult prea mare, desigur, pentru „efortul” depus, cu lezarea majoră a intereselor moștenitorilor lor. Această dispoziție din , ca și cea care interzicea preoților ortodocși să-i mai globească, pedepsească, cu amenzi în bani sau altele, pe enoriași se înscriau în spiritul politicii iluministe, bazată pe rațiune, pe corectitudine, pe demofilie, inspirate împărătesei cu siguranță de numeroșii ei „sfetnici”, în frunte cu amintitul Anton Wenzel von Kaunitz – Rietberg. Și tot în acest spirit apare prevederea ca neuniților, condamnați la pedeapsa capitală, să li se îngăduie a se spovedi și cumineca în fața unui preot de rital lor, sau în lipsa acestuia, la unul catolic, care urma a-i însoți la locul de supliciu, unde vor putea fi duși, în funcție de situație, chiar și descătușați.

Pentru nevoile enoriașilor din teritoriile locuite de „neamul iliricesc”, prin grija conjugată a „antistiilor comunale”, a bisericii și a oficialității, se vor întemeia școli sătești, căci „învățătura bună a celor tineri iaste rădăcina și sămânța și temeiul a tot binele”, iar factorii amintiți vor hotărî, de comun acord, „ce și cât poate (da n.n.) fieștecarele... pentru ținerea dascălului și învățarea pruncilor..., ca cea mai bună grijă să poată avea (a) se gândi cum școalele acestea mici în toate locurile... să vor putea rădica, și dascăli buni rându, modru de învățatură bună, după măsură și rândul pruncilor, a să începe, și ce va fi de lipsă să

⁴³ *Ibidem*, f.306

se rânduiască de aici înainte, ca de folos lucrul acesta cât mai degrabă să se isprăvească”⁴⁴. Mai mult, „pruncii neuniților” vor putea fi primiți în „școalele catolicilor”, deschizându-se astfel calea ca cei mai dotați dintre ei să acceadă la toate profesiunile, ba chiar la demnități politice. Pentru ca aceștia să aibă cărți sau manuale în limba lor, s-a dispus ca la Viena să se întemeieze „o tipografie iliricească, foarte cu mare privilegium”, de sub teascurile căreia să apară cărți bune și ieftine, adică accesibile pentru toți școlarii⁴⁵. „Inclusurile” acestea din vor sta mai târziu la baza multora dintre cererile „neuniților” români din comitatele Arad și Timiș, înaintate forurilor puterii centrale în primele decenii ale secolului următor, în contextul amplelor acțiuni pentru alegerea unui ierarh de etnie română în fruntea Episcopiei ortodoxe de Arad, sprijinite cu generozitate de către episcopul greco-catolic Samuil Vulcan de la Oradea⁴⁶. De notat că unele dintre prevederile cu privire la școli, cuprinse în , respectiv în transcrierea lor din *Protocolul de la Oradea*, se vor regăsi în codicele școlar *Ratio educationis totiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provinciae eidem Adnexas* (prescurtat *Ratio educationis*), din anul 1777 și în *Noul regulament iliric* din același an, precum și în alte „norme” sau legi școlare⁴⁷. O dată acordate aceste drepturi sau „privilegii”, cum se numeau în documentele epocii, *Stăpânirea* a găsit de cuviință să includă, în actul despre care discutăm, și anumite restricții. Astfel, se interzicea ținerea de adunări locale sau „naționale”, spre a se evita „cheltuiala și paguba neamului (iliric n.n.)”, dar în realitate de teama izbucnirii unor tulburări religioase, de tipul celei despre care amintit mai sus. În mod expres, în se menționează, apoi, că nici mitropolitul, nici episcopii sau alți reprezentanți ai „ilirilor” nu mai au dreptul să trimită Curții vreo „deputație” sau solie, și pe cale de consecință nici să adune bani de la enoriași, în vederea acordării de diurne pentru membri acesteia. „Așadară, nici într-un modru mitropolitul, au vlădicul, căroră și fără aceea toată culegerea de milostenie li s-a oprit, să cuteze a da poruncă să se strângă bani, au altceva cu cheltuiala neamului a călători, au într-alt chip a face neamului datorii, au după sloboda voia lor, zapisuri de datorii spre numele neamului de un mitropolit singur iscălită, a face să îndrăsnească, ci într-o trebuință ca aceea mai dintâi nouă să ni se dea de știre, pentru ce li voia a culege, (bani n.n.) și cât trebuie pe sama neamului”, se scrie în articolul 25 din documentul reprodus în *Protocol*⁴⁸.

În privința sărbătorilor, se precizează că „ilirii” și le pot ține tot după „călindarul vechi”, excepție făcând doar „ziua dintâie a celor patru mai mari sărbători”, adică a Paștelui, a Rusaliilor, a Crăciunului și „Trupului (lui) Hristos (Corpus Cristi) sau Joia verde” (o sărbătoare a catolicilor) care, în locurile unde locuiesc catolici, trebuie ținute și de ortodocși, odată cu aceștia⁴⁹. Pe timpul sărbătorilor ortodoxe, aprobate de împărăție și trecute într-un calendar nou, aflat în curs de tipărire, țărani erau scutiți de orice prestație către stat sau stăpânul de moșie, pentru a se putea reculege în biserică, ascultând sfânta liturghie.

În încheierea se precizează că toate prevederile cuprinse în ea, adică în cele 28 de articole, sunt rezultatul unei discuții avute „cu deputașii în adunarea neamului (iliric n.n.) cea de pe urmă (ținută la 27 septembrie 1770 n.n.)”⁵⁰ și că ele se tipăresc într-o broșură separată, intrând din acel moment în vigoare. În perioada redactării *Protocolului* de la Oradea, cea a păstoririi episcopului Meletie Kovács, cum am arătat, se pune problema întăririi în credință a celor trecuți la unire, care se serveau de cărțile de cult venite de peste Carpați, câteodată din Moldova, și mai des din Țara Românească, una dintre acestea fiind celebra *Cazanie* a lui Varlaam, tipărită în Moldova, în anul 1643, și *reluată*, într-o variantă

⁴⁴ *Ibidem*, f.307-308

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ Dr. Iacob Radu, *Samuil Vulcan, episcopul român unit al Orăzii Mari (1806-1839) și biserica ortodoxă română*, Tipografia și librăria românească S.A, Oradea Mare, 1925, 104 p., passim; Blaga Mihoc, *Despre lupta românilor ortodocși din Banat pentru neatârnavare religioasă față de Mitropolia de Carloviț. Contribuții documentare*, în *Ecumenica*, Vol.1, nr.2, 2003, p.5-54; Idem, *Biserica și secolul, sau despre oficierea binelui*, Editura Treira, Oradea, 2007, p. 9-34

⁴⁷ Vezi Nicolae Fîru, *Date și documente cu privire la istoricul școalelor române din Bihor*, Tipografia diecezană, Arad, 1910, p.9; Petru Radu, Dimitrie Onciulescu, *op.cit.* p.131; Nicolae Bocșan, *op.cit.*, p.176

⁴⁸ *Protocolul ...*, f.308-309

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ Petre Radu, Dimitrie Onciulescu, *op.cit.*, p.107

transilvăneană, retipărită la *Bălgrad* sau Alba Iulia, în 1699, de către Mihail Iștvanovici (alias Ștefan), un tipograf sosit din Moldova⁵¹. La depunerea jurământului de credință către *Tron*, întâmplată la începutul lui 1701, episcopului Athanasie Anghel (1698-1713) i s-a cerut să elimine, din varianta transilvăneană a *Cazaniei*, unele greșeli *schismatice*, strecurate în ea datorită „ignoranței” celor care au tipărit-o⁵². Specialiștii în chestiuni de teologie au stabilit, cu rigurozitate, care anume sunt acele greșeli, și s-au grăbit să le facă cunoscute tuturor protopopilor uniți cu biserica Romei din Transilvania. Ele apar și în *Protocol* redactate cu limbajul epocii, cu litere chirilice, traduse din limba latină, căci constatatorii și consemnatorii erau, probabil, călugări iezuiți care scriau aproape exclusiv în aceasta. Așa cum se prezintă în *Protocol* consemnarea cu greșelile amintite, tradusă în românește, pare pentru cititorul de astăzi greu inteligibilă, întrucât sesizarea acestora, presupunea o cunoaștere profundă a nuanțelor, legate de problematică, un spirit arguțios, și o limbă pe măsură, bogată, și nuanțată, însușiri care lipseau precum se știe cu desăvârșire românei de atunci. Din acest motiv ne limităm la reproducerea integrală, în anexe, a textului, lăsând specialiștilor șansa studierii sale amănunțite.

Există, în documentul de față, și câteva materiale redactate în limba maghiară, dintre care două ceva mai ample, se referă la țigani, în acei ani în număr considerabil în Imperiul habsburgic. Pătrunderea lor în țările coroanei habsburgice s-a făcut, așa cum scriau între alții Johan Benjamin Weissenbruch și H.M. Grellman⁵³ treptat și din vechime, în ciuda deselor încercări de „îngrădire” la care au fost supuși⁵⁴, terminate în cele din urmă cu decretele discriminatorii din 1758, 1761, 1767 și 1773 ale Mariei Thereza, prin care erau obligați, în ciuda opoziției celorlalți locuitori, să efectueze serviciu militar și să se supună legislației statale, integrându-se, în final în sânul comunităților băștinașe⁵⁵. Împărăteasa dorea, în același timp, să-i convertească pe țigani la religia romano-catolică, iar dacă nu era posibil, în ultimă instanță, la cea greco-catolică. În acest context, în *Protocolul* de la Oradea au fost transcrise două materiale cu titluri latinești despre țigani, primul numindu-se „*De origine Zingarum in conformitate tam veterum, quam et Recentiorum scriptorum per Dominum Gregorium Streibig in calce calendary 1768 Taurin suis filiis Patrie Ungaris Tipis Civitatis editis publica succincta deductis*” (Despre originea țiganilor conform datelor vechi și recente publicate pe scurt de Domnul Grigore Streib în filele calendarului din anul 1768, apărut în Taurinus)) și al doilea *Regulatio Zingarorum eorundem in Hungariae, 1768 (Organizarea țiganilor din întreaga Ungarie în 1768)*, un fel de elegie în versuri, despre viața acestei etnii, intercalate de o „însemnare” mai scurtă, cu titlul „*Lucruri demne de ținut minte*”, adică curiozități adevărate și fanteziste, așa cum circulau ele în epocă, despre diferite țări și oameni, cu obiceiuri aiuritoare, despre fenomene naturale sau închipuite etc.⁵⁶

Primul dintre cele două materiale este de fapt un scurt rezumat despre istoria țiganilor,

⁵¹ Retipărirea s-a făcut cu sprijinul financiar al lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), de către tipograful Mihail Iștvanovici, sosit din Țara Românească, ajutat, așa cum rezultă din Predoslovie, de către protopopul Gheorghe Dăianu și primarul Bălgradului, Ștefan Rațiu. Titlul variantei retipărite este cel de *Chiriacodromion*. (Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, Editura Sport-turism, București, 1987, p.189-190)

⁵² *Ibidem*

⁵³ A se vedea J.Benjamin Weissenbruch, *Ausführliche Relation von der famosen Zigeuner-Diebs-Mord – und Räuber-Bande, Welche zu Giessen justificirt Worden*, Frankfurt și Leipzig, 1727, passim; H.M.G.Grellman, *Historischer Versuch über die Zigeuner*, ed. a 2-a, Göttingen, 1787, passim; apud Angus Frazer, *Țigani*, Editura Humanitas, București, 1998, p.329; Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p.15

⁵⁴ A se vedea în acest sens ordinele „contelui palatin” al Ungariei, György Thurzó, din perioada 1612-1616, care a încercat, în cele din urmă, să accepte o stare de fapt, dispunând ca domnii de pământ să le permită a se așeza pe moșiile lor, pentru a-și practica meseriile. Thurzó arăta că unii dintre țiganii din Ungaria, în frunte cu „voievodul Francisc” „pot fi folosiți ca militari, cerând populației să manifeste față de ei o atitudine de toleranță, întrucât aceștia duc „o viață foarte grea, pe câmpii și pajști, în afara localităților, în corturi jerpelute...” unde „trebuie să suporte ploaia, frigul sau căldura arzătoare”, în căutare de hrană și de îmbrăcăminte, plătind cu munca propriilor brațe, folosindu-se de nicovală, foale, ciocane și clești” (H.M.G. Grellman, *op.cit.*, p.349-350, Angus Frazer, *Țigani. Originile, migrația și prezența lor în Europa*, Editura Humanitas, București, 1998, p.155; Viorel Achim, *op.cit.*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p.68-75)

⁵⁵ Ei urmau să rămână în satele de pe diferite moșii ca muzicanți sau meșteșugari (H.M.G. Grellman, *loc.cit.*; Angus Frazer, *loc.cit.*)

⁵⁶ *Protocolul*, f. 267-268

extras din sursele bibliografice ale epocii și din „auzite”, adică din ceea ce se povestea despre ei printre „contemporani”. Lectura sa ne face să credem că autorul cunoștea lucrările lui S. Moncada, L.A. Muratori, I. Thomasius și I.B. Wiessenbruch, la acesta din urmă făcându-se chiar o referire în text⁵⁷. El pornește în consemnarea sa, de la credința că Africa a fost locuită din vechime de oameni înapoiți, nesupuși și murdari, care rătăceau dintr-un loc în altul. Distinge, în acest continent, o mulțime de țări, cele mai de seamă fiind, după opinia sa, Egiptul, pe bună dreptate, desigur, „Barbaria, Nigeria, Sakka și alte multe țări”⁵⁸, luându-le, apoi, pe rând și prezentându-ne anumite informații despre cei ce le locuiau, văzuți numai în culori negre. Aflăm, astfel, că odinioară, între localnicii din Egipt trăiau o mulțime de venetici, țigani desigur, cu pielea neagră sau brună, îmbrăcați sumar, urâți, murdari și impertinenți, leneși și proști, obișnuiți să doarmă întreaga zi, să se hrănească cu plante crude, să umble din sat în sat, practicând un nesemnificativ comerț ambulant. Localnicii, însă, ospitalieri din fire, deoarece ei au primit pe meleagurile lor, precum se știe și *Sfânta Familie*, respectiv pe Iosif, Maria și Isus, urmăriți de crudul „împărat” Irod, îi agreau pe cei amintiți, fiind capabili, de aceea, chiar „să-și împartă bunurile cu ei”⁵⁹. La fel stăteau lucrurile și în „Barbaria”, locuită de niște oameni asemenea țiganilor, „duri, murdari, cafenii, proști, neciopliți, lași, lipsiți de omenie, zdrențăroși, dar totuși plini de trufie”, cu un cuvânt încărcăți de toate păcatele lumii, astfel încât cu greu am putea imagina defecte care să nu le lipsească. Ca să fie credibil, consemnatorul ne spune că „barbarezii” sau locuitorii Barbariei i-au amăgit până și pe romani, sărmanii de ei, ca și cum nu aceștia ar fi cucerit odinioară și șters de pe fața pământului celebra Cartagină a punilor, și că acel teritoriu a fost un fel de cloacă, unde s-au refugiat o mulțime de popoare, între care „canaaneenii” alungați de biblicul Iosua de pe „pământul sfânt”, și de unde au plecat altele, *încărcate* și acestea de toate defectele. Nu mai bine stăteau lucrurile nici în Nigeria sau „Negrisia”, locuită de negri, despre care în lucrarea rezumată în *Protocol* se consemnează că aveau, la fel ca maurii, o aversiune consistentă față de oamenii albi, imaginându-și că pielea diavolului ar fi ca cea a acestora din urmă și, în părțile ei sudice, de „o mulțime de șarlatani și vagabonzi asemănători tătarilor”, adică țigani, obișnuiți, datorită căldurii, să umble aproape goi, care ziua dormeau, iar noaptea, pe răcoare, nu făceau altceva decât să cânte la vioară, la drâmbă și fluier, dansând și „topăind”, sau să jefuiască și să înșele pe cine puteau. Trăiau și ei în corturi, și aveau, ca și cei din Egipt, foarte multe defecte, căci erau „hoți, mincinoși, puși pe înșelăciuni”, nedându-se în lături de a-și vinde până și părinții, soția sau copiii⁶⁰. Ei se ocupau, încă din timpurile faraonilor, cu deochiatul și cu vrăjitoria, căci pe vremea lui Moise și Aaron reușiseră, așa cum scrie în *Vechiul Testament*, să-și transforme toiégele în șerpi.

Acest expozeu, cu tentă etnologică, este plin de exagerări, căci identifică pe vechii băștinași ai Egiptului, pe creatorii măreței culturi și civilizații de aici, cu un popor gregar, nesupus regulilor sociale obișnuite, detestat de toată lumea, despre care se credea că a migrat în Europa, infestând-o cu defectele sale. Cel care a compus materialul se întrebă, totuși, de unde au sosit țigani în Europa, și apreciază, pe baza celor citite în diverse cărți, și asemenea autorilor lor, că sunt originari din Numidia, de unde au trecut în Egipt, locuind acolo vreme îndelungată, ca ostași ai faraonilor, postură din care i-ar fi prigonit, și în cele din urmă alungat, pe izraeliți sau evrei. După ce faraonii au renunțat la serviciile lor, au fost transformați în robi sau lucrători pe bogatele pământuri egiptene, fapt care nu le convenea, nefiind obișnuiți să muncească. Rezultatul a fost că, *in corpore* „Cu cățel și purcel, cu puradei și muieri, au bătut tobele, și în frunte cu voievodul lor, unii călare alții pe jos, au părăsit Egiptul”⁶¹. În materialul din *Protocol* se precizează că există și o altă explicație a părăsirii

⁵⁷ Vezi S. de Moncada *Expulsion de los Gitanos*, in *Restauracion politica de Espania*, Madrid, 1619, apud Angus Frazer, *op.cit.*, p.328; L.A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, volumele 18 și 19, Milano, 1730-1731, apud Angus Frazer, *loc.cit.*; I. Thomasius, *Disertatio philosophica de Cingaris*, Leipzig, 1671, trad. germană, 1702, apud Angus Frazer, *loc.cit.* și I.B. Wiessenbruch, *op.cit.*

⁵⁸ *Protocol*, f. 266-267

⁵⁹ *Ibidem*

⁶⁰ *Ibidem*

⁶¹ *Ibidem*

Egiptului de către țigani, și anume aceea că, chipurile, ea ar fi o pedeapsă, asemenea celei suferite de evrei pentru crucificarea Mântuitorului, din partea lui Dumnezeu, întrucât ei ar fi fost cei care s-ar fi opus adăpostirii lui Iosif, Maria și Fiului lor Sfânt, când au sosit în Egipt, încercând să-l informeze pe Irod despre prezența lor acolo. Mergând mai departe, autorul ne informează că, după părerea unora dintre istorici, din rândurile soldaților lui Irod, care au ucis „prunci nevinovați” la Betleem ar fi făcut parte și un țigan, și că, în acel moment Dumnezeu a hotărât ca reprezentanții acestui neam să devină pe vecie „peregrini ai lumii”. El mai spune, prevalându-se de o scriere a amintitului Johan Benjamin Weissenbruch, că mai târziu, împlinind această poruncă dumnezeiască, de la care nu se puteau sustrage, 14.000 de țigani, conduși de un oarecare „voievod” Mișka, împreună cu „cai, câini, porci, bucățele de aramă, fier, argint și aur” au trecut în Asia Mică și de aici în Europa⁶². De fapt el precizează că gruparea amintită s-a deplasat inițial în Siria, apoi în „Iliria, Moldova, bântuind multă vreme pe aceste meleaguri”, de unde au ajuns în cele din urmă, în Polonia, Ungaria și Germania, lăsând în urma lor amintirea a „numeroase blestemății, motiv pentru care au fost alungați de pe aceste teritorii, mulți fiind spânzurați, iar alții trași pe roată”⁶³.

După pătrunderea lor în Imperiul habsburgic, respectiv în Austria și Cehia, împărații au dat câteva ordine, încercând să le „îmbunătățească” soarta, pentru a-i integra comunităților stabile, fapt care a reușit să le mai îmbălânzească moravurile. Acolo unde s-au așezat practicau diferite meserii, cerșeau sau pur și simplu furau, infestând locul, dacă ar fi să-l credem pe autorul acestei consemnări, cu „viermii și purecii”, pe care îi aduseseră cu ei din Egipt. Numele de „țigan” ar putea proveni de la „ținutul” lor de obârșie „Zvertsigan” din Africa, unde „sunt mulți cai albi, pe care acest popor, apoi, i-a schimbat pe alții”, se scrie cu naivitate, în *consemnarea* amintită⁶⁴. Celor veniți în Ungaria li s-a dat inițial denumirea de „locuitori noi” sau turci-mauri, la care însă s-a renunțat în scurtă vreme⁶⁵. Referirile făcute în articolul din *Protocol* reafirmă că țigani erau oameni răi, care se închinau lunii și soarelui, convinși fiind că din „căsătoria” acestora s-au născut stelele. În ele se mai spune că țigani nu agreau șesurile, vânturile de toamnă, fântânile, spânzurătorile, munții, văile, cimitirele, coasele, hârlețele și că, în plus, „la vederea unui lup se sperie și se îmbolnăvesc”⁶⁶. Citind înșirarea acestor cusururi, e greu să nu te gândești că subiecții „Țiganiadei” lui Ion Budai-Deleanu, puteau fi găsiți între acești indivizi cu destulă ușurință. Autorii vechi, între care și germanul Melanchton (1497-1560) pe numele său adevărat Philipp Schwarzett, impresionați de „scăderile” etice ale acestei etnii, răspândită în mai multe țări ale Europei, purtați de imaginație, au încercat să descopere similitudini, pe baza cărora să-i „înrucească” pe țigani cu alte neamuri. Cel amintit spunea, de exemplu, așa cum notează notarul în *Protocol*, că ei provin sau sunt originari din provincia italică Apulia, cu capitala la Napoli, întrucât și acolo locuiau, pe vremea sa, oameni asemănători din punct de vedere rasial și comportamental, mincinoși, leneși, obraznici, antrenați în comerțul cu cai, în cerșit sau diverse meserii (tinichigii și fierari), iubitori de muzică și viață ușoară, disprețuitori ai religiei creștine etc. Amintind toate acestea, cel care a făcut consemnarea, adică autorul manifestă, însă, un dubiu asupra veridicității lor totale, spunând că sunt „doar relatări ale unor istorici, nedemonstrate documentar, pe care suntem liberi să le credem sau nu”⁶⁷. Și pentru că trăia într-una din țările Împărăției habsburgice, el consemnează și data pătrunderii țiganilor în aceasta, constatând, pe baza unei informații provenite dintr-o scriere a eruditului S. Münster, intitulată *Cosmographia universalis*, tipărită la Basel, în 1550, că ei au pătruns în Ungaria sub conducerea unui voievod al lor, amintitul Mișka, în

⁶² *Ibidem*

⁶³ *Ibidem*

⁶⁴ *Ibidem*

⁶⁵ De fapt prin decretul din 1761 Maria Thereza a hotărât ca țigani din Ungaria să fie numiți „maghiari noi” sau „noi coloni”, să fie duși la oaste, sau să învețe meserii. La aceste ordine, însă, s-au opus ofițerii din armata imperială, refuzând să accepte, sub comanda lor, militari de etnie țigănească, și meseriașii autohtoni din orașe și sate, ostili de asemenea ucenicilor de această etnie.

⁶⁶ *Protocolul...*, f.266-267

⁶⁷ *Ibidem*

1411, pe vremea împăratului Sigismund de Luxemburg (1387-1437)⁶⁸. La sosirea în Ungaria țiganii erau păgâni, cinstindu-și conducătorul ca pe un zeu. Îmbrăcat în „straie domnești”, voievodul lor s-a prezentat în fața împăratului și-a obținut, de la acesta, permisiunea de a se așeza, împreună cu conașionalii săi, printre băștinași, papa Grigore al XVI-lea (1406-1415) confirmându-i, apoi, și el acest drept, sau privilegiu, cu condiția, desigur, a grabnicei creștinări⁶⁹. Autorul trece, apoi, la prezentarea unor informații biblice, de natură „legendară”, cu privire tot la originea țiganilor, apreciind, de astă dată bazându-se pe scrierile filosofului Boetius, că aceștia s-ar trage, alături de alte popoare congenere lor, locuitoare în Africa, din fii scârbosului Esau⁷⁰ (sau Isau), sau din recabiți, urmașii lui Recab, (sau Rucab) cărora acesta le poruncise să nu consume vin, să trăiască în corturi și să nu cultive pământul⁷¹. Ca urmași ai recabiților venind în Europa, țiganii au încălcat unele dintre aceste dispoziții, cum ar fi cea referitoare la interdicția consumării vinului, procedând, apoi și la schimbarea numelui. În material se afirmă că, asemenea recabiților, țiganii au continuat, și în urma venirii lor în Europa, să trăiască ca niște paraziți, după munca altora, fiind trândavi și vagabonzi și neavând nici „orașe, nici sate, nici animale” pentru muncile câmpului, Ei „nu ară, nu seamănă, nu seceră, nu cosesc, nu prășesc, n-au case împodobite, nici paturi așternute”, căci, „palatul cel mai de preț le este cortul gol, coliba afumată, nevisând nici la vii, câmpuri sau imașuri, nici la vară sau iarnă și nepreocupându-i viitorul”⁷². Aceste informații rămân a fi considerate de către cititori, așa cum afirmă cel care le consemnează, fie adevărate, fie incerte, fiecare dintre ei fiind „liber să creadă cum dorește”⁷³. Revenind, în încheierea consemnării sale, la gânduri mai bune privind-i pe țigani, cel care a redactat materialul scrie că, indiferent de originea lor, cei din Ungaria, respectiv și cei din Transilvania, sunt un popor „singuratic”, deosebit de celelalte, prin limbă în primul rând, apoi prin comportare și temperament, prin aspect fizic și prin port, căci nu apreciază ocupațiile țăranilor agricultori, deși ei înșiși sunt meșteșugari și negustori iscusiți, purtând, în loc de sumane, cojoace și opinci, „cizme galbene și roșii cu pinteni”, precum și „haine colorate și mătăsoase”⁷⁴. Deși duc o viață extrem de grea, sunt foarte rezistenți, dovada constituind-o felul lor mizerabil de hrănire; ei au stomacul foarte „sănătos”, capabil să digere orice, mai ales carnea stătută, în multe cazuri gătită fără nici un condiment, se arată în finalul consemnării referitoare la originea și istoria lor⁷⁵.

A doua consemnare privind-i pe țigani, intitulată „*Organizarea țiganilor din întreaga Ungarie în 1768*”, după cum am amintit, este un poem elegiac, compus cu mare talent poetic, îndată după ce Maria Thereza a dispus ca țiganii să devină sedentari și să se ocupe cu agricultura, asemenea compatrioților lor din Țara Ungurească. El se începe cu „exmiterea” unei tânguieli pentru faptul că la 1768, socotit de țigani un an al nenorocirilor, căci i-a îndoliat, obligându-i să se mute din corturile lor tradiționale în case țărănești, au ajuns la cheremul *domnilor de pământ*. De fapt acest lucru, adică sedentarizarea lor, s-a făcut dintr-o dată și la poruncă împărătească, care-i obliga să are, să semene, să-și construiască locuințe stabile, termenul punerii în practică fiind între ultimele zile ale primei luni din postul Crăciunului și 7 ianuarie al anului următor, respectiv cu ceva mai mult de o lună. Plin de nostalgie, autorul relatează că „ocupațiile” tradiționale ale țiganilor, comerțul cu cai, sau trocul, colindatul sau cerșitul din sat în sat, în haine multicolore, locuirea în corturi și scutirea de impozite le-au fost interzise, ordonându-li-se să se îmbrace asemenea țăranilor, să poarte numele de „locuitori noi”, să învețe limba băștinașilor etc. Aceste „impuneri” au stârnit nemulțumirea generală a comunității țiganilor din țară, și firește l-a făcut pe *poetul*

⁶⁸ *Ibidem*

⁶⁹ *Ibidem*

⁷⁰ În acest loc autorul se referă, ca sursă de inspirație, și la diferite cărți din *Vechiul Testament*, cum ar fi *Cartea I a lui Moise*, capitolul 36

⁷¹ *Vezi Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p.768, *Eremita*, cap. 35, 8-10

⁷² *Protocolul...*f.266-267

⁷³ *Ibidem*

⁷⁴ *Ibidem*

⁷⁵ *Ibidem*

autor al poemului să se întrebe ce greșeală au săvârșit conaționalii săi, a căror comportare, după părerea sa, este fără cusur, căci n-au pricinuit nimănui nicio pagubă, ba dimpotrivă, comerțul și meseriile practicate de ei s-au situat întotdeauna în limita dreptății, greșelile făcute fiind aspru pedepsite, chiar cu spânzurătoarea, iar muzicanții din etnia aceasta au înveselit întotdeauna pe toată lumea. Viața și traiul țiganilor după obiceiurile străbune n-ar fi trebuit să deranjeze pe nimeni, și cu toate acestea „zeii din ceruri”, dar și „domnii pământeni” sunt împotriva lor, neacordându-le nicio grație, nicio oblăduire, supunându-i la interdicții și prigoniri. În această situație poetul și țiganii pe care-i reprezintă se nostalgiază după vremea când duceau o viață „parazitară”, cântând, „ciocănind fierul” sau făcând comerț cu animale⁷⁶. El face referire la originea egipteană a poporului său, afirmând că aceasta este nobilă, glorioasă, contrapunând-o contemporaneității rușinoase a neamului țigănesc. O tristețe duioasă se degajă din acest „expozeu”, cu referiri la, de acum, pierdutul trecut al muzicanților țigani, puși cândva să stea „la mese lângă mari domni, încălzii de vinul bun și casa caldă”, cântând faptele, „pericolele și necazurile” faraonilor egipteni⁷⁷. El devine treptat un fel de vaiet în fața pericolului care asaltează identitatea acestei etnii, cândva *rătăcitoare*, obligată acum, *manu militari*, să se așeze printre băștinașii din Țara Ungurească și să se îmbrace asemenea acestora, purtând opinci, șubă și cojoc, în locul minunatelor haine cu găitane și fireturi. Noua lor postură i-ar obliga, în mod l, să nu mai consume, ca până atunci, hoituri sau carne de cal, dar ei nu dispun de bani ca să-și poată cumpăra pește sau alte alimente, căci sunt săraci, întrucât au fost obligați să-și vândă până și corturile, pentru a-și procura vite de jug și unelte de arat și semănat, necesare traiului, așa cum cereau ordinele împărătești, pentru a viețui, asemenea fiilor lui Adam, din sudoarea muncii lor. Acum ei trebuie să uite de farmecul și pitorescul vieții tradiționale, în care furau, tândăleau, cerșeau, călăreau, înșelau sau făceau vrăji, obligați fiind să se atingă de „scârboasele coarne de bivol”, pentru a așeza pe grumazul gros al animalului jugul carelor, să țină de coarnele plugului, bășicându-și palmele, să lucreze cu hârlețul și cu coasa, gârbovindu-și spinările. Fără prezența zgomotoasă a țiganilor, târgurile nu vor mai însemna nimic, comerțul și numărul cailor vor scădea atât de mult, încât s-ar putea să vină vremea când bărbații, împreună cu nevestele lor, vor trebui să călărească pe boi, iar crâșmele animate de viori, pline de zumzetul vocilor vor amuți. Vor dispărea și spectacolele ieftine, de acrobație, practicate de țigani, dansurile acestor, obligați acum să devină agricultori, și să-și transforme „puradeii” sau copiii în ciurdari. Nu va mai fi nevoie nici de voievozi, pentru a-i conduce pe țigani, căci ei se vor supune dreptului public, nu celui tradițional, ca până atunci, marele lor demnitar rămânând un simplu iobag despuiat de drepturi, apăsător de greutate, ca o cămilă împovărată. Pe cale de consecință, „gloata” țiganilor nu va mai fi condusă de acel „dade” al ei, către cârciumi, pentru a bea și a juca, iar tocmelele gălăgioase și „aldămașurile care urmau după încheierea târgurilor”, vor dispărea pentru totdeauna⁷⁸. Și, ca o încununare a acestor pierderi, va surveni și dispariția „binecuvântatei” limbi țigănești, socotită a fi „dulce ca mierea”, și indispensabilă celor care o vorbesc din moși strămoși. Fără aceasta viața țiganilor nu va mai avea nici un rost, chiar dacă ea a fost, de-a lungul timpului, instrumentul de punere la cale a furturilor, de rostire a minciunilor. Neînțeleasă de băștinași, limba țigănească păstra secretele celor care o vorbeau, ferindu-i de intruziunile străinilor, de deconspirarea faptelor săvârșite. Aceștia preferă, în locul „jugului iobăgiei”, mânăuirea arcușului, dansul, bătutul tobelor, prelucrarea metalelor, urând funcționăria administrativă și denumirea de „maghiari noi”, care li s-a dat. Nefiind nimic de făcut în fața măsurilor de integrare, privindu-i pe țigani, aceștia trebuie să se resemneze, pentru a supraviețui, sperând că Dumnezeu din ceruri, care le „știe cauza”, îi va ocroti în continuare.

Autorul acestui poem, de factură romantică, extaziat în fața unei fericiri pierdute, a unui paradis lăsat în urmă, constituit, asemenea spuselor lui Tudor Arghezi, „din bube, mucegaiuri și noroi”, poate sta alături de marii creatori ai genului, chiar dacă numele său,

⁷⁶ *Ibidem*, f.268-270

⁷⁷ *Ibidem*

⁷⁸ *Ibidem*

neconsemnat în *Protocol*, a rămas în anonim. Apartenența sa la etnia despre care a scris este sigură, așa cum rezultă din poem. Notarul sau consemnatarul său putea fi fie maghiar fie român, știutor priceput al limbii în care a făcut consemnarea. Faptul dovedește un anumit nivel cultural al acestuia, bazat pe lectură, pe folosința cărților, cele de cult fiind aproape în exclusivitate singurele frecventate în mediul românesc din epocă. Numărul lor nu era, desigur, prea mare, iar prețul atingea valori greu de apreciat. O consemnare din *Protocol* ne lămurește, în acest sens, că pe la mijlocul secolului al XVIII-lea preotul Pricop din Fughiu a achiziționat o *Evanghelie* cu 10 mariași, de la văduva „popii” Ilontie, decedat la 1753⁷⁹. Pe când trăia, acesta din urmă a avut mai multe cărți, proveniența unora dintre ele fiind dubioasă. El deținea fraudulos un *Octoih*, pierdut de către cantorul Lupul Terian în 1751, cu ocazia unei vizite pe care acesta i-a făcut-o la domiciliu. Atunci, cel amintit, după ce s-a ospătat, desigur, în casa lui Ilontie, s-a dus în ograda acestuia și s-a culcat sub un prun, punându-și cartea amintită sub cap. Când s-a deșteptat, probabil pe întuneric, a uitat-o acolo, și ea a fost găsită de soția preotului, care însă nu a mai înapoiat-o proprietarului. Gestul reprobabil al familiei lui Ilontie din Oradea a fost denunțat protopopului Ștefan Țombol, prin intermediul unui alt preot, pe nume Demetrie Cilani, care văzuse în locuința celui de mai sus. În sfârșit, după câteva înfățișări cu jurații satului Fughiu, chestiunea s-a rezolvat abia după decesul preotului Ilontie., când văduva aceluia a dăruit, alături de mai multe cărți bisericești românești (între care una purta titlul de ⁸⁰, Excelenței Sale Domnului episcop sufragane Meletie Kovács, o parte din ele rămânând în proprietatea juraților comunali⁸¹. Aceeași văduvă l-a remunerat pe amintitul preot Pricop, după ce a slujit celui decedat o slujbă de *Săringar*, cu un frumos *Molitvelnic*, care aparținuse fostului ei soț. Ne putem lesne imagina, așadar, că pe teritoriul viitoarei Eparhii greco-catolice de Oradea, circulația cărților era de timpuriu destul de mare, și ca atare numărul acestora trebuie să fi fost apreciabil. Din nefericire, însă, puține exemplare dintre acestea au ajuns până la noi, căci calamitățile care au survenit în decursul anilor le-au făcut să dispară, unele pierind în incendii, altele deteriorându-se prin uzitarea îndelungată și neglijentă în școlile confesionale de pe lângă biserici, unde erau folosite ca manuale. Din acest motiv, în general, cărțile vechi românești de cult sunt mult mai deteriorate decât ale altor neamuri sau „popoare” din Transilvania, faptul demonstrând și o anumită componentă a eticii oamenilor care le întrebuițau. Cele folosite de exemplu de sașii reformați din Transilvania sau de șvabii catolici din Banat, cu o vechime egală, dacă nu mult mai mare decât ale românilor, sunt de obicei în bună stare, adică nedeteriorate și foarte curate, pe când cele românești sunt rupte sau murdare, pline de grăsime, de ceară sau de vin, folosit la cuminecătură. Cu puțină exagerare am putea spune, lăudându-ne, desigur, că înaintașii noștri au folosit aceste cărți mai mult decât compatrioții lor din „Țara Ungurească”. Realitatea este, însă, că ei aveau mai puține cărți decât celelalte neamuri, și că, în ciuda acestui fapt, pe cele existente nu le tratau cu prea multă băgare de seamă.

⁷⁹ De fapt *Evanghelia* fusese luată ca zălog sau gaj de la văduva amintită și dată protopopului greco-catolic de Oradea, Ștefan Țombol, care a vândut-o preotului Pricop. (*Protocolul de la Oradea*, f.35-36) Moneda numită Mariaș, în care *Evanghelia* a fost plătită, bătută prima oară pe vremea Mariei Thereza, era din argint, valorând 20 de „cruce” sau creițari, adică a treia parte din vechiul florin. Numirea i s-a dat pentru că pe o față a ei era reprezentat chipul Fecioarei Maria, cu Domnul Isus în brațe. Era foarte căutată în Ungaria și în afara ei, circulând până în anul 1856

⁸⁰ Gheorghe Ciuhandu, *op.cit.* p.130

⁸¹ Este vorba de lucrarea „e de Sfântul Ioan Gură de Aur, tipărită în 1691, la București, în format quarto (4 +210 pagini), pe vremea domnitorului Constantin Brâncoveanu, „prin osârdia” spătarului Nicolae Milescu, și a logofeților Șerban și Radu Greceanu, care i-au semnat și prefața. În județul Bihor au circulat mai multe exemplare, dintre care renumitul specialist Florian Dudaș pomenește pe cele de la Popești și Peștiș, celălalt fiind pomenit de noi acum, ca existând în comuna Fughiu, de unde a ajuns ulterior, în posesia episcopului Meletie Kovács (Vezi Florian Dudaș, *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, Vol.I, Editura de Vest Timișoara, 2007, p.158-1)